

สื่อ อัตลักษณ์ และระบบคุณค่า¹

สายชล สัตยานุรักษ์² เกษรา ศรีนาคา³

และ ภัทริยา คงธนะ³

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่าง “สื่อ” กับ “อัตลักษณ์” และ “ระบบคุณค่า” โดยเลือกศึกษา “สื่อ” ที่ดูเผินๆ แล้วมักเห็นว่าปราศจากการเมือง นั่นก็คือศิลปะ กับลัทธิพิธีใหม่ๆ และหนังสือธรรมะแนวใหม่ โดยชี้ให้เห็นว่า “สื่อ” ที่ศิลปิน พระศรี สร้างขึ้นตั้งแต่หลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 จนถึง พ.ศ. 2505 ได้กลายเป็น “ศิลปะแห่งชาติ” ที่มีส่วนอย่างมากในการสร้างความหมายของ “ความเป็นไทย” หรืออัตลักษณ์ไทย และช่วยในการปลูกฝังระบบคุณค่าที่จริงใจ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจใน “ชาติไทย” ซึ่งอัตลักษณ์ไทยและระบบคุณค่าที่มาจากความหมายของ “ความเป็นไทย” นี้มีส่วนในการกำหนดอัตลักษณ์ของผู้หญิงไทยตลอดจนระบบคุณค่าที่ผู้หญิงไทยยึดถือด้วย โดยที่ “ความเป็นผู้หญิงไทย” เน้นไปที่การเป็นสมาชิกของครอบครัว ดังนั้น ระบบคุณค่าสำคัญที่ผู้หญิงไทยยึดถือก็คือการเป็นเมียและแม่ที่ดีนั่นเอง อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้หญิงชนชั้นกลาง (ซึ่งบทความนี้เลือกผู้หญิงสาบียงเป็นกรณีศึกษา) จำเป็นต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ก็ทำให้เริ่มยึดถือระบบคุณค่าใหม่ คือการเป็นผู้หญิงเก่งที่ประสบความสำเร็จในการทำงาน แต่ผู้หญิงเหล่านี้ไม่อาจสลัดทิ้งระบบคุณค่าเดิมได้ การยึดถือระบบคุณค่าใหม่และเก่าไปพร้อมกันจึงทำให้ผู้หญิงชนชั้นกลาง ต้องเผชิญกับปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์และได้อาศัยสื่อประเภทลัทธิพิธีใหม่ๆ และหนังสือธรรมะแนวใหม่ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวนี้ ซึ่งปรากฏว่าลัทธิพิธีใหม่ๆ และหนังสือธรรมะแนวใหม่ช่วยให้ผู้หญิงชนชั้นกลางเกิดกำลังใจ และเกิดความหวังในการทุ่มเททำงานเพื่อความสำเร็จ

¹ บทความนี้สังเคราะห์จากวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทของ เกษรา ศรีนาคา, “ศิลปิน พระศรีกับการสถาปนาศิลปะแห่งชาติ (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2505)”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558. และ ภัทริยา คงธนะ, “ลัทธิพิธีและหนังสือธรรมะแนวใหม่กับวิกฤตอัตลักษณ์ของผู้หญิงชนชั้นกลางตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2558.

² อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ศาสตราจารย์เกียรติคุณประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

³ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ขณะเดียวกันก็ได้รับรู้ “ธรรมะ” หรือได้รับคำอธิบายที่ช่วยให้จิตความสัมพันธ์กับคนในครอบครัวได้ดีขึ้น ทำให้ผู้หญิงชนชั้นกลางมีอัตลักษณ์เป็น “ผู้หญิงเก่ง” และ “ผู้หญิงดี” ไปพร้อมกัน แม้ว่าในหลายกรณีการเป็น “ผู้หญิงดี” จะทำให้ผู้หญิงยังคงมีสถานภาพทางอำนาจต่ำกว่าผู้ชายที่เป็นสามี แต่ก็สามารถยอมรับระบบคุณค่าเกาต์ือการทำหน้าที่ของ “เมียและแม่ที่ดี” ด้วยจิตใจที่สงบสุขขึ้น

คำสำคัญ: 1. สื่อ 2. อัตลักษณ์ 3.ระบบคุณค่า

Media, Identity and Value System ⁴

Saichol Sattayanurak⁵ , Kessara Srinaka⁶

and Pattariya Khongthana⁶

Abstract

The aim of this research is to provide the understanding of the complex relationship between media, identity and value system. In particular, it studies the media which seem non-political on the surface, namely, Thai arts, rituals of new cults and modern dharma books. Thai art as a popular media had been created by Silpa Bhirasri from the 1932 uprising to the early 1960s. The main purpose of Silpa Bhirasri was to make Thai art “the art of the nation”. During this process, Thai art played an important role in constructing the dominant ideology of “Thainess” or Thai identity. This ideology served to inculcate the value system that sustain the power relation in Thai society. The Thai identity and the value system derived from the “Thainess” ideology played an important role in assigning Thai women identity and the value system that Thai women adhered to. The identity of Thai women was associated with membership in family and the value system that Thai women adhere to was the role of a good mother and wife. However, when middle-class women (this study selected women in Lam Pang as a case study) needed to work outside their homes, they embrace the new value, that is, the successful working women. Yet, these women could not completely

⁴ This research article is part of master theses in the Department of History, Faculty of Humanities, Chiang Mai University: Kessara Srinaka. (2015). **Silpa Bhirasri and the Establishment of National Arts (1932- 1962 A. D.)** and Pattariya Khongthana (2015). **New Cults and New Trend Dharma Books and the Identity Crisis of the Middle Class Women of 1980s – 2010s.**

⁵ Thesis advisor, Professor Emeritus at Department of History, Faculty of Humanities, Chiang Mai University, Chiang Mai , Thailand

⁶ Department of History, Faculty of Humanities, Chiang Mai University, Chiang Mai, Thailand

abandon the conventional value system. Embracing both the new and the old value system resulted in middle-class women facing identity crisis. To solve this problem, these women turned to the media of new cults and modern dharma books. The new cults and modern dharma books gave the middle-class women the moral support and hope to dedicate themselves to working towards success. Meanwhile they could learn dharma and acquire justification that helped them to manage their family relationship more efficiently. As such, the middle-class women could maintain the identity of “successful women” and “good women” concurrently. Even though in many cases being good women rendered them less powerful than their husband, they could accept the old value system where they have to fulfil the duty of good mother and wife with a more peaceful mind.

Keyword: 1. Media 2. Identity 3. Value System

บทนำ

การรู้เท่าทันและอ่อนไหวต่อบทบาททางการเมืองของ “สื่อ” ทุกประเภทมีความสำคัญอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งศิลปะและลัทธิพิธีหรือธรรมะทางศาสนาซึ่งคนทั่วไปในสังคมมักจะรู้สึกว่าเป็นสื่อที่บริสุทธิ์ปราศจากการเมือง เพราะการรู้เท่าทันบทบาททางการเมืองของ “สื่อ” ทั้งหลายย่อมจะช่วยให้รอดพ้นจากอำนาจครอบงำทางความรู้สึกนึกคิด สามารถปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์และยึดถือระบบคุณค่าด้วยสติปัญญาและจิตวางตำแหน่งแห่งที่ของตนในความสัมพันธ์ทางสังคมได้ดีขึ้น เพื่อจะมีชีวิตและบทบาทในด้านต่างๆ อย่างสร้างสรรค์และมีคุณค่ามากยิ่งขึ้น

บทความนี้ เลือกลงเสนอการเมืองหรืออำนาจที่แฝงอยู่เบื้องหลัง “สื่อ” สองประเภทด้วยกัน คือสื่อประเภทศิลปะ และสื่อประเภทลัทธิพิธีกับหนังสือธรรมะทางศาสนา เพื่อให้เกิดความรู้เท่าทันต่อ “อำนาจ” ของสื่อที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับอัตลักษณ์และระบบคุณค่า

บทความจะแสดงให้เห็นว่า ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ศิลป พีระศรี เป็นปัญญาชนที่มีบทบาทสำคัญในการใช้ “สื่อ” ประเภทศิลปะในการสร้างความหมายของ “ความเป็นไทย” ที่ตอบสนองต่อนโยบายของรัฐบาลในการสร้างอัตลักษณ์ไทยเพื่อให้คนไทยภาคภูมิใจใน “ชาติไทย” และสนับสนุนรัฐบาลที่ให้ความสำคัญแก่การสร้างศิลปะและวัฒนธรรมของชาติ ขณะเดียวกันการสร้างศิลปะศิลปะของประเทศไทยภายใต้การนำของศิลป พีระศรี ก็มุ่งปลูกฝังระบบคุณค่าที่ตอบสนองนโยบายรัฐในช่วงเวลา 3 ทศวรรษ เช่น การให้คุณค่าแก่ร่างกายที่แข็งแรงเต็มไปด้วยกล้ามเนื้อแบบศิลปะฟาสซิสต์ในทศวรรษ 2480 เพื่อให้พลเมืองไทยสามารถทำหน้าที่ในการ “สร้างชาติให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง” การให้คุณค่าแก่การผสมผสานระหว่าง “เก่ากับใหม่” ในทศวรรษ 2490 ผ่านการประกวดศิลปะที่ตัดสินให้ประติมากรรม “เสียงขลุ่ยทิพย์” ได้รับรางวัลชนะเลิศ เพื่อให้คนทั้งหลายสนับสนุนการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงประเทศให้เจริญขึ้น พร้อมกับการรักษามรดกจากอดีตเอาไว้ให้มาก และการให้คุณค่าแก่จารีตประเพณีอย่างเต็มที่ในทศวรรษ 2500 ผ่านการสร้างความรู้เกี่ยวกับศิลปะที่เนื่องในพุทธศาสนาของไทย เช่น พระพุทธรูป และจิตรกรรมฝาผนังของวัดไทยสมัยโบราณ เพื่อให้คนทั้งหลายเห็นว่าการปกครองแบบพ่อปกครองลูกและการแบ่งชนชั้นหรือการ “รู้ที่ต่ำที่สูง” ตามขนบธรรมเนียมประเพณีไทยในอดีตนั้นเป็นเรื่องที่ถูกต้องดีงาม ซึ่งจะนำไปสู่การยอมรับอำนาจของของผู้นำคือจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่อ้างว่าตนเป็น “พ่อขุนอุปถัมภ์” เหมือนพ่อขุนรามคำแหง (Saichol, 2014: 153-155)

อัตลักษณ์และระบบคุณค่าที่ศิลปิน พีระศรี ปลุกฝังโดยใช้สื่อประเภทศิลปะนี้ มีความสอดคล้อง และเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการปลุกฝังอัตลักษณ์ไทย และระบบคุณค่าสำคัญๆ ด้วยสื่อชนิดอื่นๆ ของปัญญาชนกระแสหลักทั้งหลาย เช่น พระยาอนุมานราชธน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ฯลฯ (Saichol, 2015) นอกจากนี้ สถาบันทางวัฒนธรรมของรัฐ เช่น กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม และกระทรวงศึกษาธิการ ฯลฯ ก็ปลุกฝังหรือผลิตซ้ำความหมายของ “ความเป็นไทย” และระบบคุณค่าที่อยู่ภายใต้ความหมายของ “ความเป็นไทย” อย่างเข้มข้น จึงทำให้อัตลักษณ์ไทย รวมทั้งระบบคุณค่าเหล่านี้มีอิทธิพลสูงในสังคมไทยตลอดมา

ความหมายของ “ความเป็นไทย” และระบบคุณค่าที่อยู่ภายใต้ความหมายของ “ความเป็นไทย” นี้ ย่อมครอบคลุมถึงความหมายและระบบคุณค่าของ “ผู้หญิงไทย” ด้วย กล่าวคือ ในการสร้างความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” นั้น ปัญญาชนสำคัญได้สร้างความหมายของ “ผู้หญิงไทย” และระบบคุณค่าที่ “ผู้หญิงไทย” ควรยึดถือ เช่น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสร้างอัตลักษณ์ของผู้หญิงไทย ในลักษณะที่ทำให้ผู้หญิงรับรู้ตัวตนคือ ผู้รับผิดชอบเรื่องภายในครัวเรือน ผู้หญิงจึงต้องรับรู้อัตลักษณ์ของตนในฐานะเมีย และแม่ที่ดี รวมทั้งเป็นผู้มีคุณธรรมตามหลักพุทธศาสนา ซึ่งในที่สุดแล้วผู้หญิงจะได้รับผลดีจากความสำเร็จของสามีและลูก ทั้งความมั่นคงของครอบครัวและทรัพย์สิน ตลอดจนเกียรติยศทั้งปวง การออกไปมีบทบาทในพื้นที่สาธารณะอย่างถูกต้องเหมาะสม ก็ต้องเป็นบทบาทที่ส่งเสริมให้สามีประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน (Saichol, 2002: 265-285) อัตลักษณ์ของผู้หญิงเช่นนี้ ไม่เพียงแต่จะได้รับการผลิตซ้ำโดยปัญญาชนที่มีอิทธิพลอย่างสูงคือ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งสร้างตัวละคร “แม่พลอย” ในนวนิยายเรื่อง *สี่แผ่นดิน* ให้กลายเป็นอุดมคติของ “ผู้หญิงไทย” (Saichol, 2007: 167-196) เท่านั้น แต่ยังได้รับการผลิตซ้ำในวรรณกรรมจำนวนมาก (Sanoh, 2005) สืบมาจนถึงปัจจุบัน

อาจกล่าวได้ว่า บทบาทของศิลปิน พีระศรี ในการสร้างความหมายของ “ความเป็นไทย” (อัตลักษณ์ไทย) ในทางศิลปะ และบทบาทของปัญญาชน ในการสร้างความหมาย หรืออัตลักษณ์ของผู้หญิงตลอดจนระบบคุณค่าที่ผู้หญิงพึงยึดถือ ล้วนมีส่วนทำให้ความหมายของ “ความเป็นไทย” กระแสหลักมีอิทธิพลสูงในสังคมไทย หรือกลายเป็นส่วนหนึ่งของการสถาปนาอัตลักษณ์ไทย ซึ่งอัตลักษณ์ รวมทั้งระบบคุณค่าที่ผู้หญิงไทยยึดถือนี้ จะนำความสับสนและความตึงเครียดมาสู่ชีวิต

ของผู้หญิงไทยจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เพราะผู้หญิงไทยจำนวนมาก ได้กลายมาเป็นผู้หญิงชนชั้นกลางที่จะต้องทำงานนอกบ้าน การทำงานในระบบเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่นี้ ทำให้ผู้หญิงชนชั้นกลางเริ่มยึดถือระบบคุณค่าใหม่ ที่ให้ความสำคัญแก่ความสำเร็จในการทำงาน หรือการเป็น “ผู้หญิงเก่ง” แต่ผู้หญิงเหล่านี้มิได้มีอำนาจและมีเสรีภาพมากขึ้นอย่างแท้จริง เพราะในขณะที่ยึดถือระบบคุณค่าใหม่ จากการออกไปทำงานในระบบราชการและในธุรกิจสมัยใหม่ อัตลักษณ์เดิมและระบบคุณค่าเดิม ก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ในความรู้สึกนึกคิดของผู้หญิงชนชั้นกลางอยู่ตลอดเวลา โดยที่ผู้หญิงไม่อาจสลัดทิ้งระบบคุณค่าเดิม ที่จะต้องทำหน้าที่ของเมียและแม่ที่ต้อออกไปได้ ผู้หญิงชนชั้นกลางเหล่านี้ จึงมีชีวิตที่สับสนและตึงเครียดจากการยึดถือระบบคุณค่าเดิม และระบบคุณค่าใหม่ไปพร้อมกัน ซึ่งอาจเรียกสภาวะก้ำกึ่งก้ำกวม และความอิหฬกอิเหลื่ออันเกิดจากความไม่ลงรอยกันของอัตลักษณ์ และระบบคุณค่าที่ผู้หญิงชนชั้นกลางต้องเผชิญนี้ว่าปัญหา “วิกฤตอัตลักษณ์” ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่ผู้หญิงชนชั้นกลางไทยต้องเผชิญในหลายทศวรรษที่ผ่านมา

บทความนี้จะแสดงให้เห็นว่า ทางออกของผู้หญิงชนชั้นกลางจำนวนมาก ได้แก่การเข้าร่วมในลัทธิพิธีใหม่ๆ และการศึกษาหนังสือธรรมะแนวใหม่ที่ช่วยลดความสับสนและความตึงเครียด ทำให้ลัทธิพิธีและหนังสือธรรมะแนวใหม่กลายเป็น “สื่อ” ที่ผู้หญิงชนชั้นกลางนิยมใช้อย่างกว้างขวาง เพื่อแสดงอัตลักษณ์ว่าตนเองเป็นทั้งเมียและแม่ที่ดีและเป็นคนที่ประสบความสำเร็จในการทำงาน หรือเป็น “ผู้หญิงเก่งและดี” ไปพร้อมกัน

ในกรณีของผู้หญิงชนชั้นกลาง ที่รู้สึกว่าตนประสบกับความล้มเหลวในฐานะเมียและแม่ที่ดี หรือเป็นผู้หญิงที่ไม่ประสบความสำเร็จในการทำงาน ลัทธิพิธีและหนังสือธรรมะแนวใหม่ก็มักเลือกสรรคำสอนบางประการ จากพุทธศาสนาแบบเถรวาท เช่น “กรรมเก่า” เพื่อสร้างคำอธิบายและยกตัวอย่างรูปธรรมที่ทำให้ผู้หญิงเหล่านี้อยอมรับในปัญหาที่ตนเผชิญได้มากกว่าเดิม จึงอาจกล่าวได้ว่าถึงแม้ว่าในหลายกรณีลัทธิพิธีและหนังสือธรรมะแนวใหม่จะไม่ได้ช่วยเปลี่ยนอัตลักษณ์ของผู้หญิงไปในทางที่ส่งผลให้ผู้หญิง มีสถานภาพทางอำนาจสูงขึ้นอย่างแท้จริง แต่ก็ช่วยให้ผู้หญิงมีจิตใจที่สงบสุขขึ้น ท่ามกลางความไม่ลงรอยกันระหว่างระบบคุณค่าเดิมของ “ผู้หญิงไทย” ที่จะต้องเป็นเมียและแม่ที่ดี กับระบบคุณค่าใหม่ ที่ผู้หญิงจะต้องเป็น “ผู้หญิงเก่ง” หรือเป็น “ผู้หญิงแฉะหน้า” ในสังคม ดังนั้น ลัทธิพิธี

และหนังสือธรรมะแนวใหม่จึงขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ในช่วงตั้งแต่มีการขยายตัวของผู้อุญชนชั้นกลางในสังคมไทย

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า วงวิชาการและสังคมโดยทั่วไปมักขาดความเข้าใจในความสัมพันธ์อันซับซ้อนระหว่างปรากฏการณ์ทางสังคมต่างๆ บทความนี้ได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันซับซ้อน ระหว่างการสร้างสรรคศิลปะตลอดจนการสร้างความรู้ทางศิลปะกับการขยายตัวของลัทธิพิธีใหม่ๆ และความนิยมในหนังสือธรรมะแนวใหม่ นั่นคือ การสร้างสรรคศิลปะและความรู้ทางศิลปะของศิลปิน พีระศรี มีส่วนอย่างสำคัญในการทำให้ความหมายของ “ความเป็นไทย” มีพลังสูงขึ้นจนกลายเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ และวัฒนธรรมแห่งชาติของไทยนี้เองที่ส่งผลให้ผู้อุญชนชั้นกลาง ไม่อาจละทิ้งระบบคุณค่าเดิมที่ผู้อุญไทยเคยยึดถือมาในอดีตแม้ว่าจะเกิดระบบคุณค่าใหม่ขึ้นมาแล้วก็ตาม ในที่สุดผู้อุญชนชั้นกลางจึงต้องหันไปหาลัทธิพิธีใหม่ๆ และหนังสือธรรมะแนวใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทที่พุทธศาสนาแบบทางการอันเป็นหัวใจอย่างหนึ่งของ “ความเป็นไทย” หรือวัฒนธรรมแห่งชาติของไทย ไม่อาจตอบสนองต่อปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์ของผู้อุญได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เพื่อให้ประเด็นที่กล่าวมาข้างต้นมีความกระจ่างชัดเจน บทความนี้จะได้แสดงให้เห็นบทบาทของศิลปิน พีระศรี ในการสถาปนาศิลปะแห่งชาติ ระหว่าง พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2505 หลังจากนั้นจะได้วิเคราะห์การเข้าร่วมในลัทธิพิธีและหนังสือธรรมะแนวใหม่ของผู้อุญชนชั้นกลางตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบันต่อไป

สื่อประเภทศิลปะกับอัตลักษณ์ไทยและระบบคุณค่า: พิจารณาจากบทบาทของศิลปิน พีระศรี ในการสถาปนาศิลปะแห่งชาติ (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2505)

บทบาทของศิลปิน พีระศรี สะท้อนให้เห็นปฏิบัติการของรัฐบาลไทยในการใช้ศิลปะเพื่อสร้างอัตลักษณ์ไทย ซึ่งนอกจากจะทำให้คนไทยยอมรับอำนาจรัฐเนื่องจากเห็นวาทชนชั้นนำในระบอบใหม่สามารถสร้างควมศิวไลซ์ทางศิลปะที่ทำให้ชาติไทยมีอัตลักษณ์เป็นชาติศิวไลซ์ชาติหนึ่งในโลกแล้ว “ความเป็นไทย” ในด้านศิลปะยังช่วยในการนิยามความหมายของ “ความจริง ความดี ความงาม” ที่จะช่วยในการตกแต่งจิตใจของพลเมือง (mind washing/brainwashing) ให้ยึดถือระบบคุณค่าสำคัญๆ ที่สร้างความมั่นคงแก่อำนาจรัฐและอำนาจของชนชั้นนำในระบอบใหม่ภายหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475

บทบาทของศิลปิน พีระศรี ในการสร้างศิลปะและความรู้ทางศิลปะ มีการปรับเปลี่ยนอย่างมีพลวัตเพื่อตอบสนองบริบททางการเมืองและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลง

ไปในช่วงเวลาต่างๆ แต่ในที่สุดก็ได้กลายเป็นมรดกที่ตกทอดและประกอบกันขึ้นเป็น “ศิลปะแห่งชาติ”⁷ ของไทยสืบมาจนถึง โดยที่ศิลปะดังกล่าวช่วยปลูกฝังอัตลักษณ์ และระบบคุณค่าที่ช่วยควบคุมผู้คนจากภายในจิตใจ ทำให้ผู้คนประพฤติปฏิบัติตนในวิถีทางที่รัฐนิยามว่าถูกต้องดีงาม รวมทั้งมีความสัมพันธ์ทางสังคมและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในกรอบที่รัฐวางเอาไว้ในแต่ละสมัย

การนำสื่อศิลปะเข้ามามีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ไทย หรือความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” เกิดขึ้นตั้งแต่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งในเวลานั้น รัฐให้ความสำคัญกับการสร้างงานศิลปะที่เน้นฐานานุศักดิ์ (Chattri 2004:226-230) จึงเน้นความงามแบบอ่อนช้อย การประดับประดาด้วยลวดลายต่างๆ ที่ซับซ้อนและวิจิตรบรรจง แสดงถึงความเป็นมาของชาติที่มีความเก่าแก่และความเจริญรุ่งเรืองที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง อันเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความหมายของ “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” ของชนชั้นน่านในเวลานั้น และพิสูจน์ความศิวิไลซ์ของประเทศในสายตาของชาวตะวันตก ดังจะเห็นได้จากการรื้อฟื้นระบบช่างสิบหมู่และการก่อตั้งโรงเรียนเพาะช่างในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่มุ่งเน้นการฝึกสอนวิชาต่างๆ ตามแบบศิลปะไทย อาทิ ช่างเขียน ช่างแกะ การปั้น การกลึง การประดับมุก (Piriya and Paothong, 1982: 46-50) เพื่อผลิตบุคลากรในการสืบทอดและสร้างสรรค์งานศิลปะแบบจารีตประเพณี เช่น งานซ่อมแซมบูรณะพระราชวัง วัด, งานเขียนภาพฝาผนังต่างๆ เป็นต้น

ในขณะเดียวกัน กลุ่มชนชั้นนำไทยเองยังมีความพยายามทำให้สยามเป็นที่ยอมรับของสังคมโลก ในฐานะประเทศหนึ่งที่มีความศิวิไลซ์โดยการชื่นชมและการสร้างสรรค์งานศิลปะตะวันตกแบบคลาสสิก เช่น การสะสมงานประติมากรรมและจิตรกรรมตะวันตก และการก่อสร้างสถาปัตยกรรมสมัยใหม่อย่างเช่น พระที่นั่งอนันตสมาคม (พ.ศ.2451), พระราชวังสนามจันทร์ (พ.ศ. 2450) ฯลฯ ดังนั้น

⁷ ศิลปะแห่งชาติ เป็นงานศิลปะที่แสดงให้เห็นและรับรู้ทั่วไปว่าเป็น “งานศิลปะไทย” สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของ “ความเป็นไทย” ที่เห็นได้ชัดเจนจากเนื้อหาของภาพที่พยายามสื่อถึง “ความเป็นไทย” ต่างๆ อาทิพระมหากษัตริย์ ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของสังคมไทย ฯลฯ หรือเห็นได้จากเทคนิควิธีการสร้างงานศิลปะตามแบบจารีตประเพณี งานศิลปะไทยนี้มีส่วนในการเสริมสร้างและปลูกฝังระบบคุณค่าให้แก่คนในชาติไทย นั่นคือ การมีความเป็นไทยทางจิตใจ ซึ่งในบางยุคสมัย รูปแบบการสร้างงานศิลปะอาจมีการ “เลือก” และ “รับ” รูปแบบจากศิลปะอื่นๆ เข้ามาผสมผสานกับรูปแบบงานศิลปะไทย แต่ทว่างานศิลปะนั้นก็ยังคงสื่อหรือสะท้อนให้เห็นถึงภาพของ “งานศิลปะไทย” อยู่แน่นอน รูปแบบและเนื้อหาของศิลปะแห่งชาติจึงไม่ได้มีลักษณะคงที่หรือตายตัว แต่มีการปรับเปลี่ยนจุดเน้นหรือลักษณะที่สำคัญไปตามความเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคมและการเมืองในแต่ละช่วงเวลา (Kessara, 2015: 40-41)

พื้นฐานความรู้ทางศิลปะ จากเมืองฟลอเรนซ์และความเชี่ยวชาญการสร้างงานประติมากรรมของศิลปิน พีระศรี จึงมีบทบาทอย่างมากในการช่วยตอบสนองการสร้างงานศิลปะให้กับชนชั้นนำได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นจากผลงานการสร้างพระพุทธรูปประดับ ณ วัดพญาไท (พ.ศ. 2465) (ก่อนที่ศิลปิน พีระศรีเดินทางเข้ามารับราชการในประเทศไทย) (Thanin 2014: 31) และการสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. 2471) (Kessara, 2015: 71-74)

นับตั้งแต่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ. 2475 จนถึง พ.ศ. 2505 การสร้างศิลปะแห่งชาติภายใต้การนำของศิลปิน พีระศรีได้มีส่วนอย่างมากในการทำให้อัตลักษณ์ไทยหรือความหมายของ “ความเป็นไทย” และระบบคุณค่าที่แฝงอยู่ในความหมายของศิลปะไทย ตอบสนองอย่างมีประสิทธิภาพต่อโครงสร้างอำนาจรัฐ โดยช่วงทศวรรษ 2480 รัฐบาลคณะราษฎรได้พยายามสร้างตัวตนของคนในประเทศขึ้นมาใหม่โดยการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมของชาติทั้งรูปลักษณ์ภายนอกและความรู้สึกนึกคิดภายในจิตใจของผู้คน ซึ่งนอกเหนือจากการพยายามสร้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มของตนแล้ว ก็เพื่อต้องการลดอำนาจ บารมี ความศักดิ์สิทธิ์และความชอบธรรมของกลุ่มอำนาจเดิมในเชิงวัฒนธรรม ซึ่งในทางรูปธรรมจะเห็นว่ารัฐบาลคณะราษฎรได้ให้ความสำคัญสนับสนุนศิลปะในรูปแบบใหม่ที่เน้นความเรียบง่ายของรูปทรง ลดรายละเอียดที่ซับซ้อน เป็นการลดทอนลักษณะศิลปะประเพณีที่เน้นฐานานุศักดิ์หรือกล่าวได้ว่าเป็นการปฏิเสธการแบ่งชนชั้นทางสังคม เพื่อต้องการแสดงถึงอุดมคติใหม่ ที่ให้ความสำคัญแก่ความเสมอภาค (Chattri 2009: 6-14) โดยที่ ศิลปิน พีระศรี เป็นปัญญาชน ที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้นำในการทำงานด้านศิลปะตามกรอบหรือแนวทางที่ปัญญาชนภาครัฐในระบอบใหม่ร่วมกันกำหนดขึ้น

รูปแบบงานศิลปะแบบใหม่ของศิลปิน พีระศรี ในทศวรรษ 2480 มุ่งเน้นการสร้างประติมากรรมเหมือนจริง (Realism) ที่ปลูกฝังให้คนไทยมีจิตใจที่ยอมรับในอำนาจของผู้คนใหม่ (Chattri 2009: 96-104) ผ่านการสร้างอนุสาวรีย์แห่งชาติที่อ้างอิงถึงบรรพบุรุษและวีรบุรุษของชาติซึ่งก็คือ พระบรมรูปสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า 8 พระองค์ (The Royal Thai Government Gazette 1939: 2897-2898) ซึ่งทั้งหมดล้วนมีความสำคัญในการเป็นผู้นำในการสร้างชาติทั้งสิ้น อาทิ การออกแบบร่าง และปั้นอนุสาวรีย์สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจำลอง (พ.ศ. 2480), พระบรมราชานุสาวรีย์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2484), อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี (พ.ศ. 2477) ฯลฯ และอนุสาวรีย์อื่นๆ ที่ทำให้คนไทยเกิด

ความรักชาติ มีจิตใจที่กล้าหาญและความเสียสละ⁸ เพื่อให้ผู้คนในชาติพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อสร้างชาติให้เป็นมหาอำนาจภายใต้บริบทของสงครามอินโดจีน (พ.ศ. 2483) และสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2482 - 2488) อนุสาวรีย์เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการมีร่างกายแข็งแรงและบึกบึน กำยำ ทั้งผู้ชาย ผู้หญิงและเด็ก ดังจะเห็นได้ชัดเจนในงานประติมากรรมหุ่นสูงที่ฐานของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย (พ.ศ. 2482), อนุสาวรีย์ไทย (พ.ศ. 2484), อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ (พ.ศ. 2485) ฯลฯ รวมไปถึงงานประติมากรรมที่จัดแสดงภายในงานประกวดประณีตศิลปกรรม อันเป็นงานที่ช่วยสื่อประชาสัมพันธ์ความหมายของรัฐธรรมนูญและหลัก 6 ประการของคณะราษฎร (Kessara, 2015: 88-95) เป็นอย่างดี

กล่าวได้ว่า ในทศวรรษ 2470-2480 ศิลป พีระศรี สร้าง “ความจริง” เกี่ยวกับอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งการต่อสู้เพื่อเอกราชของบรรพบุรุษไทยในอดีตผ่านสื่อประเภทอนุสาวรีย์ (อนุสาวรีย์ท้าวสุรนารี, ชาวบ้านบางระจัน ฯลฯ) เพื่อให้คนไทยมีความทรงจำว่า “คนเชื้อชาติไทย”⁹ เป็นนักสู้ที่แข็งแกร่ง มีกล้ามเนื้อแข็งแรงแบบศิลปะคลาสสิก (Chattri 2009 & Apinan 1992 & Thanavi 2012) ซึ่งช่วยส่งเสริมให้คนไทยยึดถือระบบคุณค่าในเรื่องความรักชาติ ความสามัคคี และความเสียสละในการต่อสู้เพื่อเอกราชและความมั่นคงของชาติ หรือใช้ความรู้ด้านพุทธศิลป์ในการผลิตซ้ำ “ความจริง” เกี่ยวกับอดีตที่ทำให้คนไทยมีความทรงจำร่วมกันว่าคนไทยแท้ในสมัยสุโขทัย (ก่อนได้รับอิทธิพลจากอินเดียและขอม) เป็นคนมีความขยันหมั่นเพียร รักความก้าวหน้า เพื่อปลูกฝังระบบคุณค่าดังกล่าวนี้แก่คนไทยในทศวรรษ 2480 ซึ่งจะทำให้คนไทยหันกลับไปยึดมั่นในระบบคุณค่าดังกล่าวในช่วงเวลาที่รัฐบาลกำลังดำเนินนโยบายสร้างชาติ ให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทองเห็นได้ชัดกรณีที่อ้างในสมัยสุโขทัยนิยมสร้างแต่พระปางลีลา ไม่สร้างปางสมาธิหรือปางไสยาสน์ โดยมีการให้ความหมายใหม่ว่า “ปางลีลา” หมายถึงความขยันขันแข็งในการทำงานต่างๆ รวมทั้งความนิยมในการทำการค้า ซึ่งระบบคุณค่าหรือวัฒนธรรมสุโขทัยที่เป็นของคนไทยแท้เหล่านี้ หากฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ให้มีพลังในหมู่คนไทยก็จะทำให้ชาติไทยเจริญก้าวหน้ากลายเป็นชาติมหาอำนาจในแหลมทอง (Saichol, 2002: 140-142)

⁸ โปรดดูรายละเอียดใน (Kessara, 2015: 105-116)

⁹ ในปลายทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา มีการสร้างความรู้ทางประวัติศาสตร์ ภาษาไทย ศิลปะไทยแขนงต่างๆ เช่น บทละคร เพลง วรรณกรรม ฯลฯ เพื่อสถาปนาอุดมการณ์ชาตินิยมตามคติเชื้อชาตินิยมที่ตอบสนองต่อนโยบายสร้างชาติไทยให้เป็นมหาอำนาจในแหลมทอง (โปรดดู (Saichol, 2002 & Saichol, 2014))

นอกจากนี้การจัดหลักสูตรการเรียนการสอนในสถาบันศิลปะ อันได้แก่มหาวิทยาลัยศิลปากร ยังถือเป็นช่องทางหนึ่งในการช่วยให้มีครูสอนศิลปะและศิลปินที่ทำหน้าที่ผลิตซ้ำ หรือถ่ายทอดระบบคุณค่าแบบใหม่แพร่หลายลงไปถึงจิตใจของผู้คนในสังคม ซึ่งจะช่วยให้พลเมืองมีความกระเปียบเรียบร้อย มีความสะอาด และมีคุณธรรมที่ดีเหมาะสมกับการเป็นพลเมืองของชาติสมัยใหม่ อีกทั้งยังช่วยกล่อมเกล่าให้คนในชาติมีจิตใจหรือนิสัยที่รักความประณีต มีรสนิยมที่ชื่นชอบของสวยงามและความทันสมัย ทั้งหมดเป็นสิ่งที่สื่อถึงความเจริญทางจิตใจและความศิวิไลซ์ของชาติที่เจริญทัดเทียมกับนานาชาติอารยประเทศ การนำเสนองานประติมากรรมแบบเหมือนจริงในทศวรรษ 2470-2480 ของศิลปิน พีระศรี จึงมีความสำคัญในการปลูกฝังระบบคุณค่าให้พลเมืองมีคุณสมบัติต่างๆ และยึดถือระบบคุณค่าที่รัฐบาลในระบอบใหม่ต้องการ

ต่อมาในทศวรรษ 2490 เมื่อรัฐบาลดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ โดยเลือกวิธีกล่อมเกล่าจิตใจคนไทยให้หวงแหนและความภาคภูมิใจใน “ความเป็นไทย” รูปแบบศิลปะที่สร้างขึ้นโดยศิลปิน พีระศรีในช่วงนี้ก็เปลี่ยนมานับระบบคุณค่าที่สืบทอดมาจาก “คุณธรรมหรืออุปนิสัย” ประจำชาติที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงสร้างเอาไว้ตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ นั่นคือ “ความฉลาดในการประสานประโยชน์” หรือการผสมผสานระหว่าง “เก่า” กับ “ใหม่” โดยการนำเอาศิลปะแบบจารีตประเพณีของไทย (“ของเก่า”)¹⁰ มาผสมกับเทคนิคและกฎเกณฑ์ทางศิลปะสมัยใหม่ของตะวันตก (“ของใหม่”)¹¹ ซึ่งรูปแบบของงานศิลปะเหล่านี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนจากการสร้างและการออกแบบ “พระศรีศากยะทศพลญาณ ประธาน

¹⁰ รูปแบบงานศิลปะที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นไทยทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม กล่าวคือ งานศิลปะที่แสดงความเป็นศิลปะของไทยชัดเจน ซึ่งก็คือ งานศิลปะไทยประเพณีที่มีรูปแบบมีความความประณีต อ่อนช้อย และเนื้อหาที่แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับวัดและวัง ดังเช่นเรื่องราวพระมหากษัตริย์ ภาพวัด เรื่องราวในวรรณคดีไทย พุทธประวัติ ชาดก พระพุทธรูป ฯลฯ ส่วนเชิงนามธรรมจะเป็นงานที่แสดงถึงความเป็นไทยทางจิตใจหรือทางวัฒนธรรม ผ่านลักษณะเครื่องแต่งกายที่เป็นไทย ประเพณีและวัฒนธรรมไทยตลอดจนเรื่องราวหรือวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม (ดูใน (Kessara, 2015: 142-144))

¹¹ ความงามทางศิลปะที่แสดงความทันสมัยแบบตะวันตกในรูปแบบ (Style) ของการนำเทคนิคและกฎเกณฑ์การสร้างงานศิลปะที่มีระบบและมาตรฐานสากลมาใช้ในการสร้างสรรค์งานศิลปะจนส่งผลให้สามารถสร้างงานศิลปะที่มีความเฉพาะตัวในรูปแบบของตนได้ อาทิ งานศิลปะแบบอิมเพรสชันนิสม์ (Impressionism), เอ็กส์เพรสชันนิสม์ (Expressionism), ศิลปะแนวเหมือนจริง (Realism), คิวบิสม์ (Cubism), ศิลปะแบบนามธรรม (Abstract) เป็นต้น สังคม (ดูใน (Kessara, 2015: 142))

พุทธมณฑลสุพรรณบุรี” ในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ จังหวัดนครปฐม (พ.ศ. 2500) และการจัดกิจกรรมต่างๆ โดยศิลปิน พีระศรี เช่น การประกวดและแสดงผลงานศิลปกรรมแห่งชาติ (พ.ศ. 2492 - พ.ศ. 2505) การเขียนบทความและงานเขียนทางศิลปะต่างๆ ที่อธิบายพัฒนาการและลักษณะของงานศิลปะไทย ทางด้านประติมากรรม และจิตรกรรม หรือการนำรูปแบบศิลปะแบบใหม่ ออกสู่สายตาชาวต่างชาติ ผ่านการส่งผลงานเข้าร่วมแสดงและร่วมประกวดในต่างประเทศ¹² ฯลฯ รวมทั้งการถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดผ่านระบบการศึกษา ในสถาบันศิลปะไปยังลูกศิษย์ และปัญญาชนคนอื่นๆ ให้ทุกคนตระหนักถึงคุณค่าของศิลปะที่มีมาแต่โบราณของไทย นอกจากนี้งานศิลปะดังกล่าวนี้ ยังมีส่วนช่วยสร้างความรู้สึกรักให้คนไทย เกิดความรัก ความภาคภูมิใจในชาติ เกิดความหวงแหนชาติและสามารถต่อสู้ปกป้องไม่ให้ศัตรู (ลัทธิคอมมิวนิสต์) เข้ามาทำลายชาติไทยและความเป็นไทยได้ เห็นอย่างชัดเจนจากงานศิลปะของลูกศิษย์ของศิลปิน พีระศรี ที่โดดเด่นอย่างงานประติมากรรม “เสียงขลุ่ยทิพย์” ของเขียน ยิ้มศิริ งานประติมากรรม “วงกลม” และ “นกกมวไทย” ของสิทธิเดช แสงหิรัญ ฯลฯ หรืองานจิตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นภาพทิวทัศน์ ธรรมชาติ ภาพวัด ชีวิตสังคมไทย กระทั่งภาพวรรณคดี เพื่อทำให้ผู้คนตระหนักว่า วัฒนธรรมประเพณีไทยเหล่านี้ทำให้ “เมืองไทยนี้ดี” จนกระทั่งเชื่อว่าควรสนับสนุนรัฐบาลในการทำให้ประเทศเจริญก้าวหน้าขึ้นโดยรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของไทยเอาไว้

อนึ่ง ในบริบทของสงครามเย็นที่ฝ่าย “โลกเสรี” และ “โลกคอมมิวนิสต์” ต่างก็โฆษณาชวนเชื่อในรูปแบบต่างๆ รวมถึงการสร้างงานศิลปะ โดยฝ่ายคอมมิวนิสต์ใช้รูปแบบศิลปะแนวสังคมนิยม และสังคมนิยมที่ให้ความสำคัญแก่ชนชั้นกรรมาชีพ และเชิดชูการต่อสู้กับชนชั้นที่กดขี่ขูดรีด ในขณะที่ทางฝ่ายโลกเสรีได้พยายามนำงานศิลปะแบบใหม่ที่เน้นความคิดเสรีนิยม โดยเฉพาะศิลปะแบบแอ็บสแตรกเอ็กซเพรสชันนิสม์ (Abstract Expressionism) และศิลปะแบบนามธรรม (Abstract) ฯลฯ

¹² การส่งผลงานเข้าร่วมประกวดและ/หรือจัดแสดงในเวทีศิลปะโลก อาทิ การจัดแสดงศิลปวัตถุไทย ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ (พ.ศ. 2491) หรือ การส่งผลงานเข้าร่วมประกวดในหัวข้อ “นักโทษการเมืองที่ไม่มีใครรู้จัก” (พ.ศ. 2494) ได้ส่งผลต่อการทำให้ประเทศไทยได้เป็นที่ยอมรับของนานาชาติในฐานะที่เป็นประเทศหนึ่งที่มีความเจริญทางศิลปะแขนงต่างๆ สามารถสร้างสรรค์งาน ศิลปะได้ทั้งรูปแบบงานศิลปะไทยและศิลปะสมัยใหม่ภายใต้หลักเกณฑ์ที่เป็นสากล และมีมาตรฐาน นอกจากนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึง “ความเป็นไทย” และ “อัตลักษณ์ไทย” ผ่านรูปแบบของงานศิลปะต่างๆ (ดูใน (Kessara, 2015: 184-193))

มาเป็นสื่อเผยแพร่โฆษณาของอุดมการณ์ฝ่ายตนเอง (David 2011 & <http://rense.com/general96/modernart.html>) รัฐบาลไทยในช่วงนี้จึงได้ใช้รูปแบบงานศิลปะแบบใหม่ของศิลปิน พีระศรี เป็นสื่อในการแสดงฐานะของประเทศไทยที่เลือกอยู่ข้าง “โลกเสรีประชาธิปไตย” และต่อต้านคอมมิวนิสต์ โดยการนำเสนอรูปแบบงานงานศิลปะสมัยใหม่อย่างงานศิลปะแนวอิมเพรสชันนิสม์ (Impressionism), คิวบิสม์ (Cubism), ศิลปะแบบนามธรรม (Abstract) ฯลฯ ซึ่งงานเหล่านี้ได้สะท้อนให้ถึงการสร้างสรรค์งานศิลปะของศิลปินได้อย่างอิสระเสรี (เห็นได้งานผลงานของเหล่าลูกศิษย์ของศิลปิน พีระศรี อาทิ มีเซียม ยิบอินซอย ทวี นันทขว้าง ฯลฯ ที่จัดแสดงภายในงานศิลปกรรมแห่งชาติ หรือการส่งผลงานเข้าร่วมประกวดในหัวข้อ “นักโทษการเมืองที่ไม่มีใครรู้จัก” (Thanavi 2013: 184-197) เป็นต้น)

นอกจากนี้ ในทศวรรษ 2490 ศิลปิน พีระศรี ยังมีบทบาทร่วมกับปัญญาชนอื่นๆ ของรัฐ ในการสร้างความรู้เพื่อเน้น “ของดี” ในท้องถิ่น เพื่อให้คนในท้องถิ่นมีความผูกพัน ความรักและมีความภูมิใจที่ท้องถิ่นของตนมี “ของดี” หรือสำนึกว่าท้องถิ่นของตนเป็นส่วนหนึ่งที่นำภาคภูมิใจของชาติไทย ที่สำคัญคือการสร้างอนุสาวรีย์ของบุคคลสำคัญหรือวีรบุรุษของคนในท้องถิ่น ได้แก่ อนุสาวรีย์พระยาธรรมาธิราชบุรี จังหวัดตรัง (คอซิมบี๊ ณ ระนอง) (พ.ศ. 2494) อนุสาวรีย์สุนทรภู่ จังหวัดระยอง (พ.ศ. 2498), การออกแบบร่างอนุสาวรีย์หัวหน้าชาวบางระจัน (พ.ศ. 2499) ฯลฯ งานศิลปะของศิลปิน พีระศรี และบรรดาลูกศิษย์ จึงมีส่วนในการแสดงให้โลกเห็นว่ารัฐบาลไทยเลือกอยู่ฝ่าย “โลกเสรี” ซึ่งการเลือกอยู่ฝ่าย “โลกเสรี” นี้ทำให้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้รับการสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกาตลอดทศวรรษ 2490

เมื่อถึงทศวรรษ 2500 ศิลปิน พีระศรี ได้สร้างสื่อศิลปะผ่านงานเขียนจำนวนมาก โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับศิลปะไทยในด้านจิตรกรรมและประติมากรรม เนื่องด้วยรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ต้องการรักษาจิตใจแบบไทยอย่างเข้มข้น เพื่อให้การพัฒนาประเทศไม่นำไปสู่การเกิดปัจเจกชนที่ต้องการสิทธิและเสรีภาพ แต่ทุกคนมีความเต็มใจที่จะยอมรับการแบ่งชั้นทางสังคม และการปกครองแบบไทยที่มีผู้ปกครองมีอำนาจเด็ดขาดสูงสุด ความสืบเนื่องของรูปแบบงานศิลปะในทศวรรษ 2490 ที่เน้นการผสมผสานระหว่าง “เก่า” กับ “ใหม่” ได้มีส่วนทำให้เกิดความเข้าใจคุณค่าและชื่นชมศิลปะไทยซึ่งผูกพันกับพระมหากษัตริย์และพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น ทำให้คนไทยมีจิตใจแบบไทย มีจิตใจแบบตะวันตก นอกจากนี้ ยังมีการเน้นย้ำความสำคัญของงานศิลปะที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์แห่งชาติผ่านงานเขียนหรือการจัดประชุม

สัมมนาเพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ต่างๆ โดยในทศวรรษ 2500 นี้ ศิลป พีระศรีได้นำเสนอ “ความเป็นไทยแท้” ที่ปรากฏในประติมากรรมและจิตรกรรมสมัยสุโขทัยเอาไว้ในบทความจำนวนมาก¹³ สอดคล้องกับงานประวัติศาสตร์ชาติไทยกระแสหลักที่ได้รับการสร้างขึ้นโดยปัญญาชนที่สำคัญๆ ในอดีตที่ผ่านมา ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อมีการนำหลักสุนทรียศาสตร์และความรู้ทางศิลปะตะวันตกเข้ามาช่วยในการจัดลำดับอายุหรือยุคสมัยต่างๆ ของรูปแบบงานศิลปะไทยเหล่านี้ ส่งผลให้ความรู้ชุดนี้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการตอกย้ำองค์ความรู้ของ “ประวัติศาสตร์ศิลปะชาติไทยกระแสหลัก” ให้มีพลังสูงขึ้น พร้อมกันนั้นการเกิดขึ้นของหลักสูตรการเรียนการสอนใหม่ๆ ภายในมหาวิทยาลัยศิลปากรก็ทำหน้าที่ในการผลิตบุคลากรรุ่นต่อไป เพื่อเข้ามาจัดการความรู้ทางศิลปวัฒนธรรมไทยในอดีตของแต่ละท้องถิ่นและของชาติไทยโดยรวม ทั้งนี้ศิลปะและวัฒนธรรมของท้องถิ่นต่างๆ รวมทั้ง “คนดี” ในท้องถิ่นได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของศิลปวัฒนธรรมและ “คนดี” ของชาติที่ส่งผลต่อความรู้สึกนึกคิดของคนไทยเห็นคุณค่าของอดีต ก่อเกิดความภาคภูมิใจในชาติไทยที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน ซึ่งไม่เพียงแต่จะช่วยต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ยังทำให้คนไทยหันกลับมานิยมและส่งเสริมงานศิลปะแบบไทย ประเพณีที่มีความประณีตอ่อนช้อยอันเป็นงานศิลปะที่ช่วยส่งเสริมสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ และพุทธศาสนาให้สูงส่ง ทำให้ความหมายของ “ความเป็นไทย” กระแสหลักมีพลังเพิ่มขึ้น และทำให้โครงสร้างรูปแบบรวมศูนย์อำนาจและการแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นมีความมั่นคงมากขึ้นอีกด้วย

กล่าวได้ว่า ศิลป พีระศรี เป็นปัญญาชนสำคัญคนหนึ่งในกลุ่มชนชั้นนำทางความคิดของไทย ที่ทำหน้าที่กำหนดขอบเขตและทิศทางของความเปลี่ยนแปลงของ “ชาติไทย” หรือสังคมไทย¹⁴ ผลงานของศิลป พีระศรี มีเนื้อหาสอดคล้องกับความคิดหรือความรู้ที่เสนอโดยปัญญาชนกระแสหลักเป็นส่วนใหญ่ เช่น การสร้างศิลปะที่เน้นการผสมผสานระหว่าง “เก่า” กับ “ใหม่ การจัดแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ การเน้น “ของดี” ของท้องถิ่น, การเน้นย้ำภาพศิลปะสุโขทัยอันเป็นอุดมคติ

¹³ แม้การนำเสนองานเขียนเกี่ยวกับศิลปะสุโขทัยของศิลป พีระศรีนั้น จะมีการเรียบเรียงขึ้นตั้งแต่ ปลายทศวรรษ 2480 เป็นต้นมา เช่น ประติมากรรมไทย (2489), ภาพจิตรกรรมไทย (2495), แต่การให้ภาพถึงลักษณะของศิลปะไทยแท้นั้นเห็นอย่างชัดเจนในช่วงทศวรรษ 2500 ได้แก่ คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง (2502), วิวัฒนาการแห่งจิตรกรรมฝาผนังของไทย (2502), จิตรกรรมและประติมากรรมสมัยสุโขทัย (2503), ภาพปูนปั้นสมัยสุโขทัย (2504), และศิลปะสุโขทัย (พ.ศ. 2505) (ดูใน (Kessara, 2015: 235-243))

¹⁴ ศิลป พีระศรี ร่วมมือกับปัญญาชนหลายท่าน เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์, หลวงวิจิตรวาทการ, พระยาอนุนามราชชน, พระสาโรชรัตนนิมมานส์ ฯลฯ

แห่งความงามของชาติไทย หรือการเน้นย้ำคุณค่าของพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาประจำชาติของคนไทยและประติมากรรมกับจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เป็นต้น การนำเสนอโดยใช้หลักสุนทรียศาสตร์ทางศิลปะตะวันตกเข้ามาอธิบายเช่นนี้ ทำให้องค์ความรู้ทางศิลปะ ของปัญญาชนกระแสหลักที่ผ่านมา มีความถูกต้อง และน่าเชื่อถือมากขึ้น และเป็นสิ่งที่ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าองค์ความรู้ทางศิลปะแบบใหม่ของศิลป พีระศรี เป็นที่ยอมรับของกลุ่มชนชั้นนำ เนื่องด้วยองค์ความรู้เหล่านี้ได้มีส่วนสำคัญในการจรรโลงโครงสร้างสังคม แบบแบ่งคนออกเป็นลำดับชั้นและโครงสร้างทางการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจของรัฐได้เป็นอย่างดี

ศิลป พีระศรี จึงทำให้ “ความงาม” ทางศิลปะ มีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังอัตลักษณ์และระบบคุณค่า ที่รัฐบาลในแต่ละสมัยต้องการให้คนไทยยึดถือผลงานทางศิลปะที่ปรากฏใน “พื้นที่สาธารณะ” ไม่ว่าจะเป็นอนุสาวรีย์ รูปปั้น ภาพประดับ การจัดแสดงงานศิลปกรรมแห่งชาติ การจำหน่ายผลงานทางศิลปะ การสอนศิลปะ ในโรงเรียน ฯลฯ ล้วนแต่ทำให้คนทั่วไปเข้าถึงงานศิลปะได้มากขึ้น และทำให้การปลูกฝังอัตลักษณ์และระบบคุณค่าผ่านสื่อศิลปะบรรลุผลมากขึ้น

ลัทธิพิธีและหนังสือธรรมะแนวใหม่ กับอัตลักษณ์และระบบคุณค่าของผู้หญิงชนชั้นกลาง

ในขณะที่ความรู้ทางศิลปะและผลงานทางศิลปะ ที่ปัญญาชนของรัฐสร้างขึ้น เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในการสถาปนาความหมายของ “ความเป็นไทย” และมีส่วนสำคัญในการทำให้ความหมายดังกล่าว รวมทั้งระบบคุณค่าของไทยมีอิทธิพลอย่างสูง สังคมไทยก็เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ซึ่งผู้หญิงชนชั้นกลางไทยเป็นคนกลุ่มหนึ่งที่มีบทบาทในความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว และได้รับผลกระทบอย่างลึกซึ้งจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ผู้หญิงชนชั้นกลางไทยขยายตัวและมีบทบาทมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ผู้หญิงเหล่านี้ประสบปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์ เพราะดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมทุนนิยม-โลกาภิวัตน์ ที่ต้องออกจากบ้านไปทำงานหรือนำเอางานกลับมาทำที่บ้าน การดิ้นรนเพื่อความสำเร็จในหน้าที่การงานตามระบบคุณค่าใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคม ทำให้ผู้หญิงชนชั้นกลางเหล่านี้ไม่สามารถเป็นเมียและแม่ที่ดีตามระบบคุณค่าเดิมที่ “ความเป็นไทย” ได้หล่อหลอมจิตใจให้ยึดมั่นอย่างแน่นแฟ้นตลอดมา ผู้หญิงชนชั้นกลางจำนวนมากจึงเกิดความสับสนและตึงเครียด ซึ่งความตึงเครียดในชีวิตนี้ยิ่งทวีขึ้นเมื่อต้องทำงานหรือทำธุรกิจท่ามกลางความเสี่ยงสูงในทุกด้าน ผู้หญิงชนชั้น

กลางไม่อาจตอบตัวเองได้อย่างชัดเจนและน่าพอใจว่าตนเองคือใคร ควรมีบทบาทอย่างไรในครอบครัวและสังคม ผู้หญิงชนชั้นกลางบางส่วนจึงต้องพยายามแสวงหาคำตอบใหม่สำหรับ “ชีวิตที่ดี” ด้วยการเข้าร่วมในลัทธิพิธีใหม่ๆ และการศึกษาหนังสือธรรมะแนวใหม่ ซึ่งลัทธิพิธีบางลัทธิพิธีและหนังสือธรรมะแนวใหม่บางเล่ม ทำให้ผู้หญิงชนชั้นกลางเหล่านี้ สามารถยอมรับบทบาทของเมียและแม่ได้มากขึ้นโดยมีความตึงเครียดน้อยลง ในขณะที่ลัทธิพิธีและหนังสือธรรมะแนวใหม่อีกส่วนหนึ่งทำให้ผู้หญิงชนชั้นกลางเกิดเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถจะบรรลุเป้าหมายทางโลก คือความมั่งคั่งร่ำรวยและความมีเกียรติในสังคม ควบคู่กับการเป็นเมียและแม่ที่ดี (หรือทั้งเก่งและดี) ไปพร้อมกัน

ลัทธิพิธีธรรมกาย ช่วยแก้ปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์ของผู้หญิงชนชั้นกลาง เพราะมีคำอธิบายที่ทำให้ผู้หญิงยอมรับ ระบบคุณค่าเดิมในการเป็นเมียและแม่ที่ดี หรือยอมรับสถานภาพที่ด้อยกว่าสามี โดยมีความตึงเครียดหรือความคับข้องใจน้อยลง เช่น คำอธิบายเรื่อง “กฎแห่งกรรม” ที่ทำให้ผู้หญิงเชื่อว่าในชาติก่อนตนเองเคยเกิดเป็นผู้ชาย เหตุที่ชาตินี้เกิดมาเป็นผู้หญิงก็เพราะว่าได้ทำผิดศีลข้อ 3 และได้รับความทุกข์ต่างๆ จาก “ผลกรรม” ที่เคยทำไว้ในอดีตชาติ ดังที่ศาสนิกคนหนึ่งเล่าว่า “พระอาจารย์บอกว่า...ให้ผู้ชายไปนั่งข้างหน้า เพราะจะได้อยู่ใกล้พระรัตนตรัย...เราเป็นผู้หญิงก็ต้องนั่งอยู่ข้างล่าง เพราะ...ภพชาติที่แล้วเราเคยเป็นผู้ชายที่เจ้าชู้ผิดศีล...เราทำกรรมมาเราเลยต้องเกิดเป็นผู้หญิง...เราถึงต้องทุกข์...ผู้หญิงก็ต้องสร้างบารมีกันต่อไป เรื่องแบบนี้มันต้องเรียนรู้กฎแห่งกรรมกันทั้งชีวิต ...ชาตินี้ปากก็ปวารณาไว้ไว้ฐานไว้ด้วยว่าชาติหน้าต้องได้เกิดเป็นผู้ชาย” (Pa, Interview, February 19, 2014)

คำสอนของลัทธิพิธีธรรมกายที่เน้นความสำเร็จทางวัตถุและเกียรติยศชื่อเสียงจากการทำบุญ ก็ตอบสนองความต้องการของผู้หญิงตามระบบคุณค่าใหม่ในสังคม เพราะทำให้ความเป็นผู้หญิงที่ดีผูกพันกับ ความสามารถในการหารายได้มาจุนเจือครอบครัวและการมีเงินมาทำบุญมากๆ การทำบุญจึงให้ความหวังแก่ผู้หญิงชนชั้นกลางว่าสามารถจะเป็นผู้หญิงเก่ง รวย และดีไปพร้อมกัน นอกจากนี้การที่ผู้หญิงชนชั้นกลางไปร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของลัทธิพิธี เช่น การแจกทาน การไปทอดกฐินของธรรมกาย ฯลฯ ก็เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยลดปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์ เพราะในชีวิตปรกตินั้นผู้หญิงไม่สามารถไปร่วมงานพบปะสังสรรค์ได้มากนัก เนื่องจากความสำนึกในความเป็นเมียและแม่ที่ดีทำให้ต้องอยู่บ้านในตอนค่ำหรือในวันหยุดเพื่อดูแลครอบครัว ถ้าหากไปงานสังสรรค์บ่อยๆ ก็จะมีเสียงติเตียนตนเองทอดทิ้งครอบครัวและยังกังวลด้วยว่าจะถูกสังคมมองว่าเลหยหน้าของเมียและแม่ แต่การไปร่วมในงานต่างๆ ทางศาสนาหรือลัทธิพิธีเป็นเรื่องที่ผู้หญิงเองและคนส่วนใหญ่เห็นว่าถูกต้องดีงาม ซึ่งผลลัพธ์ที่ตามมาก็คือ

การที่ผู้หญิงชนชั้นกลางเหล่านี้ได้รู้จักผู้คนกว้างขวางขึ้น เมื่อค้าขายหรือไปติดต่อทำธุรกิจกับบริษัท ต่างๆ หรือหน่วยงานราชการก็ได้รับความร่วมมือมากขึ้น หรือมีโอกาใช้เส้นสายเพื่อความก้าวหน้าในการทำงานมากกว่าเดิม

ลัทธิพิธีอนุตตรธรรม เป็นลัทธิพิธีหนึ่งซึ่งช่วยลดความตึงเครียดให้แก่ผู้หญิงชนชั้นกลางที่มีพันธะหน้าที่ในครอบครัว เพราะผู้หญิงชนชั้นกลางจำนวนมากที่ทำงานนอกบ้าน โดยอาศัยความรู้ความสามารถของตนเองนั้นย่อมจะมีจิตสำนึกแบบปัจเจกชนนิยมสูง และต้องการสิทธิเสรีภาพหรืออาจถึงกับต้องการเป็นผู้นำองค์กรสมาชิกส่วนใหญ่ของลัทธิพิธีอนุตตรธรรมเป็นผู้หญิง จึงมีคำสอนที่เอื้อต่อศาสนิกษย์ที่เป็นผู้หญิง และเปิดโอกาสให้ผู้หญิงมีบทบาทในเรื่องราวต่างๆ หลักการและธรรมเนียมปฏิบัติในสถานธรรมก็เอื้อต่อระบบคุณค่าใหม่ของผู้หญิง เช่น มีการจัดสถานภาพตามธรรมวุฒิหรือโครมาศีกษาก่อนก็เป็นผู้มีอาวุโส (ทางธรรม) มากกว่า ผู้หญิงจึงมีสิทธิที่จะอยู่ข้างหน้าหรือเป็นหัวหน้าฝ่ายได้เป็นปกติ (Chon, Interview, April 20,2014) ถึงแม้ว่าลัทธิอนุตตรธรรม จะยอมรับสถานะของผู้ชายว่าสูงกว่าผู้หญิงในบางเรื่อง แต่ก็มีการอธิบายเรื่อง “กรรม” ที่ช่วยให้ผู้หญิงยอมรับความด้อยกว่าของตนเอง เช่น “หลักชายก่อนหญิงทีหลัง เฉพาะในเวลาไหว้พระ...เหตุผลคือ...ในการถือบวชหรือการบำเพ็ญปฏิบัติธรรม แต่ไหนแต่ไรผู้ชายเป็นผู้ได้รับอนุญาตให้บวช ...สมัยโบราณผู้ชายเป็นผู้ป้องกันชาติบ้านเมือง ในทางบาปบุญก็ถือว่าบุญเยอะกว่าจึงเกิดมาเป็นผู้ชาย” (Pattariya 2015:158)

ในลัทธิพิธีอนุตตรธรรม ความไม่เท่าเทียมระหว่างชายและหญิงมีน้อย กล่าวคือ ไม่มีกฎว่าห้ามผู้หญิงทำความสะอาดองค์พระพุทธรูป หรือห้ามผู้หญิงเข้าไปในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และญาติธรรมหญิงในสถานธรรมก็สามารถปฏิบัติงานได้เท่าเทียมญาติธรรมชาย รวมทั้งผู้หญิงสามารถบรรยายธรรมะได้และสามารถเลื่อนตำแหน่งเป็นบุคลากรระดับสูงขององค์กรได้เท่าเทียมกับผู้ชาย ลัทธิพิธีอนุตตรธรรมจึงมีเสน่ห์แก่ผู้หญิงชนชั้นกลางจำนวนมากซึ่งมีความสำนึกเรื่องความเสมอภาคระหว่างชาย-หญิงมากขึ้น

แนวความคิดสำคัญในลัทธิอนุตตรธรรมคือ “มนุษย์ทุกคนเป็นเพื่อนร่วมโลก จิตญาณเกิดมาจากพระแม่องค์ธรรมเหมือนกัน ทุกคนคือพี่น้องกันจึงต้องมีความเคารพในความเป็นมนุษย์ด้วยกัน” (Pat, Interview, November 20,2014) ภายในสถานธรรมจึงไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น มีการกำหนดกรอบการอยู่ร่วมกันด้วยพุทธระเบียบ¹⁵ และแบ่งหน้าที่ตามศักยภาพ และความถนัดเพื่อให้งานธรรมมีประสิทธิภาพสมบูรณ์ที่สุด ไม่มีการเปรียบเทียบแต่ละหน้าที่ เพราะทุกหน้าที่มีความสำคัญเท่ากันหมด

¹⁵ พุทธระเบียบ คือ กฎเกณฑ์การประพฤติปฏิบัติในสถานธรรม

หากขาดหน้าที่ใดหน้าที่หนึ่งแล้วงานธรรมที่ออกมาก็ไม่มีคุณสมบัติสมบูรณ์ (Chon, Interview, April 20, 2014) หลักการเช่นนี้ ทำให้ผู้หญิงที่เกิดความรู้สึกว่าการทำงานบ้าน หรือการทำหน้าที่ของเมียและแม่ก็เป็นงานที่มีคุณค่าและความสำคัญ ทำให้ตนเอง เป็นคนที่มีคุณค่าได้เช่นกัน ในบางกรณีผู้หญิงชนชั้นกลางยังสามารถดึงสามี เข้าสู่ลัทธิพิธี ซึ่งทำให้ทั้งสามีและภรรยาได้เรียนรู้วิธีประพฤติปฏิบัติตนในครอบครัว จนทำให้ชีวิตครอบครัวดีขึ้น ส่งผลให้ผู้หญิงรู้สึกว่าตนเป็นเมียและแม่ที่ดี (Taw, Interview, February 1, 2014) นอกจากนี้ลัทธิพิธีหรือบุตรธรรมยังให้ความสำคัญ แก่หลักการเรื่อง “การบำเพ็ญธรรมลงโปรตสู่ครัวเรือน” ทำให้ผู้หญิงสามารถที่จะรักษา บทบาทความเป็นแม่และความเป็นเมียที่ดีพร้อมๆ กับเป็นภรรยาที่บรรลุนิยามได้ เป็นการทำหน้าที่ทางโลกควบคู่กับหน้าที่ทางธรรม ที่ทำให้รู้สึกสบายใจ ไม่ตำหนิตนเอง หรือถูกสังคมตำหนิว่าละทิ้งหน้าที่ทางโลกเพื่อมุ่งแต่ความสุขทางใจของตนเอง

ลัทธิพิธีเซโกคิวเซเคียว (โยเร) เป็นลัทธิพิธีที่ใช้หลักปรัชญาทางพุทธศาสนา เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน และทั้งเพศชายและเพศหญิงสามารถ ไปสู่ยุคของพระศรีอารีย์ได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยมีหลักการสำคัญคือการพัฒนาจิตใจ ให้สามารถเผชิญกับปัญหาของโลกสมัยใหม่ได้ อีกทั้งยังเน้นเรื่องการแก้ปัญหาสุขภาพ อันเป็นความทุกข์สำคัญของมนุษย์ เพราะนอกจากจะทำให้ร่างกายได้รับความทุกข์ ทรมานแล้วยังนำมาซึ่งความกลัวต่างๆ เช่น กลัวว่าจะไม่สามารถหาเงินหรือกลัว ว่าจะต้องเสียชีวิต จึงทำให้พิธีการ “ให้โยเร” หรือแสงทิพย์ช่วยตอบสนองต่อความกลัว ในเรื่องเกี่ยวกับสุขภาพร่างกายของชนชั้นกลางที่ทุ่มเทเวลาส่วนใหญ่ให้กับการทำงาน หาเงินจนไม่มีเวลาดูแลสุขภาพ นอกจากนี้ยังมีพิธีกรรมที่ช่วยให้รู้สึกว่าได้บุญนั้น คือการให้แสงทิพย์โยเรแก่คนอื่น ซึ่งจะได้โดยไม่ต้องผ่านพิธีรับพระและต้องห้อย เหรียญโยเรไว้ที่คอ โดยผู้หญิงและผู้ชายมีอำนาจในการแบ่งพลังพิเศษของตนเองให้แก่ ผู้อื่นอย่างเท่าเทียมกัน และผู้ชายกับผู้หญิงสามารถแลกเปลี่ยนการส่งต่อแสงทิพย์โยเร ได้ด้วย นับเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ ผู้หญิงชนชั้นกลางเข้าร่วมในลัทธิพิธีโยเรมากขึ้น และพอใจที่จะอยู่ในลัทธิพิธีนี้นานๆ เพราะนอกจากจะรู้สึกว่าตนเองได้สั่งสมความรู้ และประสบการณ์แล้ว การมีโอกาสถ่ายทอดหลักธรรมและความรู้แก่สมาชิกอื่นก็ทำให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจได้มาก

อนึ่ง หลักการสำคัญของโยเรคือ “การให้อภัย แก่ไข และอ่อนน้อมถ่อมตน” ซึ่งผู้หญิงชนชั้นกลางสามารถประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ทำให้ความสัมพันธ์กับสามี และลูกราบรื่นขึ้น ที่สำคัญ หลักการโยเรจะเน้นความสงบสุขในครอบครัวซึ่งตอบสนอง ความต้องการตามระบบคุณค่าแบบเดิมของผู้หญิง คือการทำหน้าที่เมียและแม่ที่ดี

ในขณะที่หลักธรรมเรื่องความอดทนอดกลั้น ก็ช่วยลดปัญหาความขัดแย้งภายในครอบครัว เมื่อผู้หญิงชนชั้นกลางสามารถซึมซับหลักธรรมจนสามารถเปลี่ยนแปลงตนเองผ่านกิจกรรมต่างๆ ในลัทธิ เช่น การจัดดอกไม้แบบเซนเป็นการฝึกสมาธิให้จิตใจสงบขึ้น ซึ่งสมาชิกของลัทธิฟิโรเรเชื่อว่า การที่ได้เปลี่ยนแปลงตนเองไปในทางที่ดีได้ ละการทำชั่วได้ เป็นการได้รับโอกาสจากท่านเมซซุซามะเจ้าลัทธิ เมื่อมีความใจเย็น สุขุม นุ่มลึกขึ้น ก็นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงตนเอง และแก้ปัญหาต่างๆ ภายในครอบครัวได้ (2557: 82-83)

หลักการของโยเร สนับสนุนความสัมพันธ์ในสถาบันครอบครัวอย่างมาก กล่าวคือ การที่สมาชิกจะมีโต๊ะพระแบบของโยเรไว้ที่บ้านได้นั้น ทั้งครอบครัวต้องรับพระต้องปฏิบัติและเข้าใจโยเร อาจารย์ญี่ปุ่นจึงจะอนุญาตให้เอาตุ๊กตาไปตั้งที่บ้านได้ คนที่ศรัทธาเท่านั้นจึงจะมีพระนี้ไปครอบครองที่บ้าน ซึ่งทำให้ผู้หญิงชนชั้นกลางที่ต้องการจะปฏิบัติโยเรอย่างถ่องแท้พยายามชักจูงคนในครอบครัวทุกคนให้ปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นการจัดความสัมพันธ์ในครอบครัวให้มีความเข้าใจซึ่งกันและกันและมีความผูกพันกันทางใจมากขึ้น

ลัทธิฟิโรเกะ จักไก (สมาคมสร้างคุณค่า) มีหลักธรรมคำสอนที่มีลักษณะมนุษยนิยม ค้นหาศักยภาพในตัวมนุษย์ เน้นว่าการที่มนุษย์พบเจอกับความทุกข์หรืออุปสรรคนั้น เป็นเสมือนบททดสอบที่มนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะผ่านพ้นไปได้ ลัทธิฟิโรเกะไม่ปิดกั้นบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิง การบรรลุธรรมสามารถทำได้ด้วยตนเองโดยไม่จำกัดเพศและไม่ต้องทิ้งภาระหน้าที่ทางโลก เช่น การปฏิบัติธรรมและการบริการมคาศาของลัทธิฟิโรเกะ เมื่อจิตเข้าถึงสภาวะสงบและเข้าใจสภาวะพุทธะก็สามารถบรรลุธรรมได้ ไม่ว่าร่างกายจะอยู่ ณ สถานที่แห่งใดบนโลกนี้ ไม่จำเป็นต้องอยู่ในสมาคมและไม่ต้องออกบวช (Tu, Interview, October 27, 2014) จึงช่วยสนับสนุนหลักสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคทางเพศในพื้นที่ทางจิตวิญญาณ

การปฏิบัติตามคำสอนในลัทธิฟิโรเกะ จักไกจึงเป็นเรื่องที่ผู้หญิงชนชั้นกลางทำได้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะช่วยให้จิตใจสบายขึ้น ลดความเครียดในชีวิตได้มาก คำสอนของลัทธิให้คำอธิบายถึงการปฏิบัติธรรมว่าเป็นการหยุดพักจิต หยุดเพื่อไตร่ตรองปัญหา เพื่อให้เกิดปัญญาในการแก้ไขปัญหา ต่างจากการแสดงอารมณ์กับคนในครอบครัวซึ่งทำให้เกิดความเครียดสูงขึ้นไปอีก ทั้งนี้โดยสอนให้ใช้เวลาว่างไปกับการสวดมนต์ซึ่งสามารถเพิ่มเวลาในการสวดให้ยาวนานมากขึ้นเท่าใดก็ได้จนกว่าจะหายเครียด

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าลัทธิพิธีนี้จะเปิดโอกาสให้ผู้หญิงสามารถบรรลุธรรมได้ แต่ก็ยังมีความสืบเนื่องของวิธีคิดแบบชายเป็นใหญ่ และอ้างอิงกรอบคิดเรื่องบุญกรรมเช่นเดียวกับลัทธิพิธีส่วนใหญ่ ดังที่สมาชิกผู้หนึ่งเล่าว่า “อาจารย์ที่สมาคมบอกว่า...ผู้หญิงมีกรรมหนักกว่าผู้ชาย...ต้องรับผิดชอบทุกอย่าง ทำกับข้าว... ลูกเต้า เก็บเงิน แต่ผู้ชาย...ทำงานอย่างเดียว... อาจารย์เลยบอกว่าผู้หญิงต้องสวดมนตร์ให้เยอะให้หนักกว่าผู้ชาย... เอาเวลาที่เราศรีดจากปัญหามาสวดมนตร์...ดีกว่าเอาเวลาไปด่า ไปว่า ไปบ่น...เปลี่ยนพิษให้เป็นยา...เรามีความสุขขึ้น อายุยืนยาว สุขภาพดีขึ้น เปลี่ยนในทางที่ดี มองโลกในแง่บวกหมด” (Nus, Interview, October 27, 2014)

ลัทธิพิธีโฆกะ จักโก มีความคล้ายคลึงกับลัทธิพิธีส่วนใหญ่ที่ผู้หญิงชนชั้นกลางนิยมเข้าร่วม นั่นคือการให้ความสำคัญกับการทำหน้าที่ทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไป สมาชิกอีกผู้หนึ่งเล่าถึงคำสอนที่เอื้อต่อสถานะที่เป็นผู้ครองเรือนว่า “...ยุค 2000 ปีที่เหลื่อ...เข้าสู่ยุคโพธิสัตว์แห่งพื้นโลก ก็คือพวกเราคณธรรมดา...ไม่ต้องไปบวช ไม่ต้องไปเป็นพระ...มีลูกได้ มีผัวได้...คนที่มาเกิดล้วนเป็นโพธิสัตว์แห่งพื้นโลก” (Eui, Interview, October 30, 2014)

กิจกรรมบางส่วน ของสมาคมสร้างคุณค่าจะแบ่งแยกผู้หญิงออกจากผู้ชาย เพื่อให้ผู้หญิงได้มีโอกาสปรึกษาปัญหา และหาทางออกร่วมกันในประเด็นปัญหาที่ผู้หญิงต้องเผชิญในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ยังมีการเน้นความเป็นผู้หญิงที่ดีที่ทำหน้าที่เมียและแม่ที่ดี เช่น หลักธรรมในการครองเรือนของผู้หญิง ผู้หญิงมีหน้าที่เป็นถุงย่ามคอยเก็บเงินของครอบครัว หากถูกรั้ว เงินครอบครัวก็จะเก็บไม่อยู่ หรือหลักการปรนนิบัติสามีในฐานะภรรยา เป็นต้น โดยส่วนใหญ่จะเป็นวิธีที่สอดแทรกหลักธรรมของลัทธิพิธี และเป็นการสร้างเครือข่ายชุมชนของผู้หญิงชนชั้นกลางในเมือง ช่วยลดความรู้สึกว่าเหวที่ผู้หญิงในสังคมเมืองต้องเผชิญปัญหาต่างๆ ตามลำพัง ทำให้รู้สึกว่ามีเพื่อนที่ต้องพบกับปัญหาชีวิตต่างๆ เช่นเดียวกับตนเอง ทำให้ความรู้สึกสงสารตนเองลดน้อยลงไป อาจกล่าวได้ว่า การเข้าร่วมลัทธิพิธีทำให้ผู้หญิงที่ประสบปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์รู้สึกสบายใจขึ้น รู้สึกมั่นคงขึ้น ดังเช่นคำกล่าวของสมาชิกสมาคมสร้างคุณค่า ที่ว่า “เวลาเรามีปัญหาการค้าขายเราจะสวดไปเรื่อยๆ หลายๆ จบเค้าเรียกว่าสวด “ไดมุขู”...ถ้าสวดเป็นประจำ... เราก็อยู่ได้อย่างสงบสุข... แคเรานั่งเฉยๆ เงินก็มา ลูกคำก็มา... ให้เราอธิษฐานนะว่า พระพุทธะสืบทอดจากแดนไกล วันนี้ลูกขอให้ลูกมีบุญกุศล ขอให้ลูกค้าทั้งหลายมาอุดหนุนลูกนะ...” (Nus, Interview, February 18, 2014)

ลัทธิพิธีบ้านสวนพระมิต มีลักษณะสำคัญคือการยึดตัวเจ้าสำนักเป็นศูนย์กลาง ต่างจากลัทธิอื่น ๆ ที่มีการจัดการองค์กร และการที่ผู้นำของลัทธิพิธีเป็นผู้หญิง ซึ่งตอบสนองต่อความสำคัญของผู้หญิงชนชั้นกลาง ในมิติความเท่าเทียมกันทางเพศในพื้นที่ทางธรรม อาจารย์อุบล ศุภาเดช เจ้าลัทธิบ้านสวนพระมิตสถาปนาตัวตน ของตัวเองว่าเป็นพระนางเนเฟอติติของอียิปต์กลับชาติมาเกิด โดยได้รับอำนาจพิเศษจากมนุษย์ต่างดาวให้ประกอบภารกิจในการช่วยเหลือคนที่เดือดร้อน มีปัญหา มีความทุกข์

การนิยามความเป็นผู้หญิงที่ดีของลัทธิพิธีบ้านสวนพระมิต จะยึดตัวตนของเจ้าสำนักเป็นแม่แบบ คือเป็นผู้หญิงที่ทำงานเก่ง เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นหัวหน้าในการบริหารองค์กร เป็นผู้หญิงที่สวยแต่งตัวเก่ง โดยอาจารย์อุบลยังคงให้ความสำคัญกับบทบาทเมียและแม่ที่ดีของครอบครัว และนิยมจัดกิจกรรมโดยรณรงค์ให้ผู้หญิงสวมชุดไทยมาร่วมกิจกรรม เพื่อแสดงเป็นผู้หญิงเก่งและมีบุคลิกที่สวยงามแต่ยังคงยึดมั่นในขนบธรรมเนียมและศีลธรรมอันดีงามในการดำเนินชีวิต สอดคล้องกับความหมายของ “ความเป็นไทย” ที่ผู้หญิงชนชั้นกลางไทยได้รับการปลูกฝังผ่านระบบการศึกษาและสื่อกระแสหลักในสังคมไทย

หลักปฏิบัติที่สำคัญของลัทธิพิธีบ้านสวนพระมิต คือการถือศีลตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ร่วมกิจกรรมสารภาพบาปของตนเองต่อหน้าสาธารณะชน เพื่อเตรียมเสบียงบุญให้พร้อมสำหรับไปสู่ยุคพระศรีอารีย์ ควบคู่ไปกับการใช้พลังพิเศษจากการบูชาพระมิต กลุ่มคนที่มาเข้าลัทธิพิธีสามารถขอพรและจะได้รับสิ่งที่ต้องการอย่างรวดเร็วทันใจ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการขอพรในเรื่องทางโลก ไม่ต้องผ่านขั้นตอนที่ยุ่งยากหรือต้องใช้เวลานานๆ เพียงแค่มีแรงศรัทธาและจ้องมองไปที่พระมิตพลังอำนาจของพระมิตรุ่นต่างๆ ก็จะสามารถบันดาลให้เกิดผลสมดังใจปรารถนาได้ทันที

ในขณะเดียวกัน การที่ผู้หญิงชนชั้นกลางได้รับการกล่อมเกลาจิตใจด้วยการสอนธรรมะหรือด้วยกิจกรรมต่างๆ แนวคิดที่ว่าด้วยเรื่องของบุญ กลายเป็นแนวคิดที่สนับสนุนการปรับปรุงสถานะของตนเองให้ดีขึ้นกว่าในปัจจุบัน ในลัทธิพิธีก็ช่วยให้ผู้หญิงเหล่านี้ สามารถแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกในวิถีทางที่ตนเองและสังคมถือว่า “ดี” “ถูกต้อง” “เหมาะสม” สมกับเป็น “ผู้หญิงที่ดี” ทำให้ผู้หญิงรู้สึกสุขใจและพึงพอใจ ต่างจากช่วงก่อนหน้าที่จะเข้าร่วมในลัทธิพิธีซึ่งเมื่อความตึงเครียดทวีขึ้น ผู้หญิงมักไม่สามารถจะควบคุมอารมณ์เอาไว้ ซึ่งเมื่อแสดงอารมณ์ที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นเมียและแม่ที่ดีออกไปแล้ว ก็มักจะทำให้ผู้หญิงเองรู้สึกเสียใจและทุกข์ใจในภายหลัง ซึ่งยิ่งเพิ่มความตึงเครียดให้แก่ผู้หญิงมากขึ้นไปอีก

การเข้าสู่ลัทธิพิธีบ้านสวนพืระมิต ทำให้ผู้หญิงชนชั้นกลางได้เรียนรู้การแก้ไขวิกฤติเรื่องบทบาทหน้าที่ เพราะสอนวิธีให้ผู้หญิงปฏิบัติตัวอย่างไรจึงจะสามารถรักษาความเป็นครอบครัวที่สมบูรณ์ไว้ได้ หรือมีโอกาสได้ “ปฏิบัติธรรม” และดูแลการแต่งกายของตนเองให้สวยงามอยู่เสมอตามคำสอนของเจ้าลัทธิ พร้อมกันนั้นก็ “บูชาพืระมิต รุ่งพระนางเนเฟอตารี...รุ่งความรักเข้า” ทำให้ “ความรักดีขึ้น” สามเฝ้าออกเอาใจ หรือแม้แต่เกิดความหึงหวงอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน (Tui, Interview, October 15, 2014)

นอกจากช่วยแก้ปัญหาความสัมพันธ์กับสามีแล้ว ลัทธิพิธีบ้านสวนพืระมิต ยังช่วยแก้ปัญหาเกี่ยวกับลูกด้วย เช่น การสร้างความเชื่อในพลังของรูปถ่ายอาจารย์อุบล “รุ่นเด็กดี” ที่จัดทำขึ้นในช่วงวันเด็ก พ.ศ. 2558 มาบูชาไว้ที่บ้าน อีกทั้งบูชาพืระมิตรุ่นเหยียบบมาร ที่มีสรรพคุณเพื่อให้ชนะศัตรูคู่อาฆาตมาแต่ที่หนังสือเรียน สมุดการบ้านของลูก และที่หัวของลูก (Meaw, Interview, August 14, 2014) ส่วนในด้านการค้าขาย ลัทธิพิธีบ้านสวนพืระมิต ก็ให้ความหวังว่าธุรกิจการค้าจะเจริญรุ่งเรืองขึ้นดังคำบอกเล่าของสมาชิกลัทธิพิธีบ้านสวนพืระมิต ดังนี้

“...พืระมิตรุ่นหลักๆที่เราต้องมี คือ รุ่นมวลสารบ้านสวน เป็นรุ่นครอบจักรวาล ยิ่งเป็นคนค้าขายต้องมี มันช่วยเรื่องการค้าขายดี ถามว่ามันช่วยเราได้ยังไง ถ้าเอาตามหลักวิทยาศาสตร์นะ มันเป็นรูปทรงที่ดึงดูดพลังงานด้านบวก...มันเป็นพลังงานวิทยาศาสตร์ที่ดร.อาจอง บอก เช่น ทำไมประเทศอเมริกาต้องสร้างพืระมิต ไว้ทุกรัฐ เพื่อให้เศรษฐกิจของทุกรัฐดีหมด แล้วจะได้เป็นมหาอำนาจ หลักการแบบนี้เป็นหลักการที่ อ.อุบลเอามาใช้ในการสร้างวัตถุมงคลที่เป็นทรงพืระมิต เหมือนคนป่วยขาดูเราอ่อน พอเรานบูชาพืระมิต...เป็นการบูชาให้พลังบวกเข้ามาเยอะๆ ก็ทำให้หายป่วยได้ บางคนแค่มองพืระมิตก็หายเลย มันอยู่ที่กรรมของแต่ละคนหนักเบาไม่เท่ากัน คนที่กรรมหนัก ก็อาจจะต้องบูชาเยอะหน่อย...” (Tui, Interview, October 15, 2014)

การเข้าร่วมในลัทธิพิธีบ้านสวนพืระมิต ทำให้ผู้หญิงที่ประสบปัญหาวิกฤติอัตลักษณ์รู้สึกสบายใจขึ้นโดยที่มีคำอธิบายที่เป็นวิทยาศาสตร์ และลัทธิพิธีนี้ยังสร้างความรู้สึกลึกซึ้งในใจ ในขณะที่ตัวเองออกไปเล่าประสบการณ์ชีวิตของตัวเองเพื่อเป็นธรรมทานให้แก่เพื่อนร่วมลัทธิพิธี โดยไม่ต้องเก็บงำความทุกข์ของตนเองไว้เพียงลำพัง และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความทุกข์ของตนเองยังเป็นปลดปล่อยทุกข์และได้บุญไปพร้อมกัน (Nai, Interview, July 20, 2014) เป็นการแสดงออกซึ่งสร้างความเชื่อมั่นในตัวเองของผู้หญิงชนชั้นกลางว่าตนเองเป็นผู้หญิง “สวย เก่ง ดี มีปัญญา”

สำหรับหนังสือธรรมะแนวใหม่ ได้รับความนิยมนอย่างสูงในหมู่ผู้หญิงชนชั้นกลาง เพราะ ตอบสนองปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์ของผู้หญิงชนชั้นกลางได้เป็นอย่างดี โดยอาจแบ่งหนังสือธรรมะออกได้เป็น 2 ประเภท คือ หนังสือธรรมะสายปัญญา และหนังสือธรรมะสายอภินิหาร

ผู้หญิงชนชั้นกลางที่ศึกษาหนังสือธรรมะ “สายปัญญา” ที่เขียนโดยนักเขียนที่มีความรู้สูงและได้รับการยกย่องว่าเป็นพระเชลวรดีหรือกูรูธรรมะ เช่น ว.วชิรเมธี พระไพศาล วิสาโล พระมหาสมปอง ทพ. สม สุจิรา จิตินาถ ณ พัทลุง ฯลฯ มักมีอัตลักษณ์ว่าตนเองเป็นคนมีความรู้ เชื่อแต่เรื่องที่มีความเป็นเหตุเป็นผล มองว่าตนเองมีศีลธรรมในการดำเนินชีวิต สะท้อนถึงการมีตัวตนที่เป็นคนดีกว่าคนอื่น หรือเป็นปัญญาชนทางธรรมที่เหนือกว่ากลุ่มที่สมาทานธรรมะสายอภินิหารที่สวดแทรกไปด้วยความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติและไสยศาสตร์

จุดมุ่งหมายในการอ่านหนังสือธรรมะสายปัญญา ของผู้หญิงชนชั้นกลางคือการแสวงหาแนวคิด คำแนะนำที่สามารถแก้ไขปัญหามาของตนเองได้ด้วยหลักการและเหตุผลบนพื้นฐานของหลักศีลธรรม การปลีกเวลามาอ่านหนังสือธรรมะประเภทฮาวทู (How To) ในเวลาว่างจากงานนอกบ้านและงานในครัวเรือน เป็นช่องทางในการลิ้มรสประสบการณ์ในด้านจิตวิญญาณที่ช่วยให้ผู้หญิงรู้สึกว่าเป็นบุคคลพิเศษที่มีจิตใจที่เข้มแข็ง สามารถทำได้ทั้งงานในบ้านและนอกบ้าน และสามารถต่อสู้กับปัญหาต่างๆ ได้ด้วยศักยภาพของตนเอง ทำให้ผู้หญิงเหล่านี้มีอัตลักษณ์เป็น “คนสู้ชีวิต” ที่สามารถทำให้ชีวิตของตนเองและครอบครัวดีขึ้น จิตใจสงบสุขขึ้น และรู้สึกมั่นคงในชีวิตมากขึ้น ลดความตึงเครียดที่เกิดจากความวิตกกังวลเกี่ยวกับสามีและลูก หรือในกรณีผู้หญิงโสดหรือผู้หญิงที่หย่ากับสามีการศึกษาธรรมะก็ช่วยลดความรู้สึกเครียดจากการที่มองตนเองหรือถูกสังคมมองว่าเป็นคนไม่มีคุณค่า หนังสือธรรมะจึงช่วยให้สามารถทำใจให้อยอมรับความไม่เที่ยงแท้ในชีวิตและเสริมสร้างกำลังใจให้สู้กับปัญหาชีวิตได้ต่อไป

หนังสือธรรมะที่เขียนโดย **จิตินาถ ณ พัทลุง** เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนว่าช่วยแก้ปัญหาเกี่ยวกับระบบคุณค่าและวิกฤตอัตลักษณ์ของผู้หญิงชนชั้นกลาง เพราะเล่าประสบการณ์ชีวิตที่ล้มเหลว แล้วประยุกต์ธรรมะเข้ากับทฤษฎีเรื่องจิตใต้สำนึกเพื่อให้ข้อคิดต่างๆ ในการแก้ไขปัญหา โดยเชื่อมโยงกับหลักการทำความดีตามวิถีพุทธและการดึงความคิดด้านบวกในตัวเองออกมาเพื่อทำประโยชน์แก่ตนเองและสังคม อันนำมาซึ่งชีวิตที่มีคุณค่าหรือมีความหมาย เช่น การสอนว่า “การมีชีวิตที่ยอดเยียม

มีความสุข ไม่ได้แปลว่าต้องมีแค่สิ่งดีๆ เกิดขึ้นในชีวิตตลอดเวลา แต่คือ การที่ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้น เราสามารถรู้ความจริง มีความสุข มีชีวิตที่เติบโตใหญ่ มีพลัง มั่นคง เป็นอิสระในทุกสถานการณ์” (Thitinand 2008: 27)

หนังสือธรรมะที่เขียนโดย คุณแม่สิริ ภิรมย์ชัย เน้นการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเพื่อให้สามารถปฏิบัติธรรมขั้นสูง แต่ส่วนที่คล้ายคลึงกับงานเขียนของจิตินาถ ณ พัทลุง คือให้ความสำคัญกับแนวทางการใช้ชีวิตของผู้หญิงในมิติของ “การครองเรือน” การตอกย้ำบทบาทของการเป็นแม่และเมียที่ดี และถ้าหากล้มเหลวก็สามารถทำให้ให้ยอมรับได้ เช่น “ถ้าเราจำเป็นจะต้องแต่งงานจะต้องทำดีที่สุดกับสามี ถ้าหากมีอันจำเป็นต้องเลิกกัน จากกัน จะได้ไม่เสียใจ เพราะอะไรที่ว่าดีเราทำหมดแล้ว ...หลักธรรมที่คุณแม่สิริมอบให้...คือ ความอดทนหรือขันติ เพราะตลอดชีวิตการครองเรือนนั้นย่อมพบสิ่งยั่วๆ คำนิทาน และอุปสรรคที่เข้ามา...” (Siri 2014: 7) คุณแม่สิริ ภิรมย์ชัย จะเน้นระบบคุณค่าแบบเดิมของผู้หญิงมากกว่า ในขณะที่จิตินาถ ณ พัทลุง ให้คุณค่าแก่การเป็นผู้หญิงที่แกร่งและทำงานเก่ง สามารถยืนหยัดด้วยลำแข้งของตนเองที่กำกับด้วยหลักการทางศีลธรรม เช่น จิตินาถ ณ พัทลุง เขียนว่า “หญิงคนหนึ่ง...ใช้ชีวิตอย่างเต็มศักยภาพ มีชีวิต มีพลัง ดูแลพ่อแม่ ดูแลครอบครัว หัวเราะ เล่น สนุกเต็มที่ รับผิดชอบหน้าที่ทุกอย่าง มีความท้าทายให้แก่เธอมองว่าทุกอย่างที่เข้ามาเพื่อให้เธอพัฒนาตัวเอง ตั้งแต่สติปัญญา ความรู้ความสามารถ เธอเข้าใจแล้วว่าความสันโดษ ความพอดีนั้นหมายถึงพอใจในสิ่งที่มี ยินดีในผลลัพธ์ที่ได้” (Thitinand 2011: 105-107)

งานเขียนด้านธรรมะของ แม่ชีศันสนีย์ ส่วนใหญ่ก็เน้นศีลธรรมที่นำไปสู่การมีครอบครัวที่ดี หัวใจของครอบครัวที่สมบูรณ์แบบคือนิยามของแม่ที่เป็นผู้ดูแลสมาชิกในครอบครัวให้มีความสุข มีการยกตัวอย่างสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเพื่อสร้างความเข้าใจ ในความสัมพันธ์ระหว่างการปลดปล่อยทุกข์ภายในจิตของตน เข้ากับการปลดปล่อยปัญหาที่มาจากภายนอก รวมทั้งการแนะนำวิธีนั่งสมาธิเมื่อประสบปัญหาที่มาจากภายนอกเพื่อให้จิตใจสงบขึ้น

ส่วนหนังสือธรรมะสายอภินิหารที่มีเนื้อหาสอดแทรกไสยศาสตร์ นั้น เน้นการแก้ปัญหาชีวิตที่อาศัยความศรัทธาเป็นสำคัญ เป็นการหาวิธีบรรลุความสำเร็จแบบรวดเร็วฉับไว คำแนะนำต่างๆ มีลักษณะที่บอกให้ทำแบบตรงไปตรงมาและทำลายให้พิสูจน์ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งแม้ว่าในบางกรณีจะไม่ได้ผลตามที่ปรารถนาแต่ก็ช่วยให้มีความหวังและมีกำลังใจ สามารถเผชิญกับปัญหาต่างๆ ในชีวิตได้ดีขึ้น หากไม่ได้รับ

ผลดีตามที่คาดหวังหนังสือธรรมะเหล่านี้ ก็ให้คำอธิบายที่ช่วยให้ยอมรับความผิดหวัง และยอมรับปัญหาในชีวิตได้ดีขึ้น เห็นได้อย่างชัดเจนจากกระแสความนิยมของหนังสือ How to ประเภท “ธรรมะพารวย” “เล่นหุ้นวิถีพุทธ” “แก้กรรมเสริมดวง” “วิธีทำบุญให้รวย”

การอ่านกลวิธีที่หนังสือธรรมะแนวใหม่ให้คำแนะนำ สามารถนำมาปรับใช้กับการทำธุรกิจ การค้าขาย ว่าหนทางใดจะนำมาซึ่งผลกำไรสูงสุด ซึ่งสอดคล้องกับค่านิยมแบบใหม่ที่ผู้หญิงชนชั้นกลางยึดถือ ตามโลกทัศน์แบบชนชั้นกลางที่มีความทะเยอทะยานในการสร้างฐานะให้ร่ำรวยอย่างรวดเร็ว หลักธรรมส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับเรื่อง “การให้ทาน” ยิ่งให้ทานมากก็ยิ่งให้ผลตอบแทนมาก ถ้าหากทำบุญแล้วไม่รวยขึ้นก็เป็นเพราะพลังของบุญที่ทำไว้มิได้มากพอ จะต้องทำบุญมากขึ้นไปอีก และนอกจากจะสร้างคำอธิบายเรื่อง “พลังบุญ” แล้ว หนังสือธรรมะบางส่วนจะอธิบายปัญหาและความล้มเหลวต่างๆ ของชีวิตด้วยเรื่องของ “กรรมเก่า” เช่น แม่ชีทศพร เทวาทิทักษ์ธรรม ซึ่งเขียนหนังสือธรรมะที่มีเนื้อหาโน้มเอียงไปในทางไสยศาสตร์ แสดงให้เห็นว่ากรรมเป็นเหตุให้เกิดปัญหาต่างๆ ในชีวิต วิธีการในการแก้ไขปัญหาก็คือ “การแก้กรรม” หรือการ “ทำพิธีแก้เคล็ด” โดยแม่ชีทศพร สถาปนาตัวตนเองเป็นผู้ “เบิกบุญแก้กรรม” ซึ่งวิธีการที่แม่ชีทศพรแนะนำนั้น นอกจากการแก้กรรมแล้ว ส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องที่คนไทยเข้าใจและทำได้ง่าย เช่น การทำใจให้ยอมรับผลกรรม และการทำบุญมากๆ ดังความว่า “สามเณรในอดีตของโยมมีความเชื่อว่าการได้หลับนอน เสพย์กามกับเด็กผู้หญิงจะทำให้อายุยืน เขาไม่ค่อยได้หลับนอนกับโยม เป็นกรรมที่โยม อิจฉา แล้วก็ต้องการทางเพศแบบบอกใครไม่ได้ โยมเลยไปทำเสน่ห์...กรรมจากที่โยมทำเสน่ห์คุณไสยทำให้โยมท้องไม่มีพ่อ แม่ชียากบอกว่าโยมกรรมเพราะตันทา ทุกวันนี้โยมทุกข์หนักกับลูกชายมากเพราะเขามีวิญญาณที่ในอดีตโยมเอามาทำคุณไสย โยมจึงต้องแก้กรรมโดยการทำใจยอมรับ แล้วก็ทำบุญมากๆ” (Tossaporn 2007: 45-47) หรือ “ขอให้ไปนั่งวิปัสสนากันทั้งคู่เพื่อสร้างบารมี และสร้างกุศล เพราะแฟนคุณมีปัญหา เรื่องเงิน จะทำอะไรก็มีอุปสรรคไปหมด ถ้านั่งกรรมฐานทุกวัน อีกหน่อยทำธุรกิจ แล้วจะรวย...และขอให้ถวายผ้าไตรที่วัด เพื่อช่วยปลดวิบากกรรมของตัวเองให้เร็วขึ้น” (Tossaporn 2007: 45-47) นอกจากนี้แม่ชีทศพรยังได้นำเอาธรรมะสำคัญของพุทธ ศาสนามารองรับ เป็นต้นว่า การพึงสังเกตรัตนสี่ประการจะได้ผลหรือไม่เพียงใด “ไม่เก็นกฎ แห่งกรรมของเรา” พร้อมกับเน้นว่าสิ่งสำคัญสูงสุดคือ “การพึ่งตัวเอง” ที่มาจากพุทธ สุภาษิตว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” เป็นต้น

บทสรุป

ศิลปิน พีระศรี ในฐานะปัญญาชนสำคัญคนหนึ่งของคนไทยในช่วงหลังการปฏิวัติ พ.ศ.2475 ที่ทำงานร่วมกับปัญญาชนชั้นนำคนอื่นๆ อย่างใกล้ชิด ศิลปะแห่งชาติ และความหมายของศิลปะไทยที่ศิลปิน พีระศรี เป็นผู้นำในการสร้างสรรค์ขึ้นนี้ นับเป็นส่วนหนึ่งของศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติของไทย และมีส่วนอย่างสำคัญ ในการเสริมสร้างระบบคุณค่าที่จรจรโลงโครงสร้างสังคมไทย รวมทั้งระบบคุณค่า ที่ผู้หญิงไทยยึดถือ¹⁶

ผู้หญิงชนชั้นกลางไทยนั้น เป็นกลุ่มคนที่ได้รับการหล่อหลอมให้ผูกพัน และยึดมั่นใน “ความเป็นไทย” อย่างแนบแน่นและลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ คุณค่าแก่ “ความเป็นผู้หญิงไทย” ที่งามอย่างอ่อนช้อย มีคุณธรรมต่างๆ ที่ทำให้เป็น เมียที่ดีและแม่ที่ดี แต่ในทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาสังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทำให้ผู้หญิงชนชั้นกลาง เริ่มยึดถือระบบคุณค่าใหม่แต่กลับไม่สามารถละทิ้งระบบ คุณค่าเดิมได้ ทำให้ผู้หญิงชนชั้นกลางจำนวนมากเกิดปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์ จนต้องหาทางออกด้วยการพึ่งพาสิทธิพิเศษใหม่ๆ และหนังสือธรรมะแนวใหม่ สื่อทั้งสองประเภทนี้ ช่วยให้ผู้หญิงชนชั้นกลางมีอัตลักษณ์ที่เป็นทั้งคนเก่งและคนดีไป พร้อมกัน ทำให้ผู้หญิงสามารถจัดการความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสมาชิกในครอบครัว และจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนทั่วไปได้ดีขึ้น แม้ว่าสถานการณ์ทางอำนาจ ของผู้หญิงอาจมิได้สูงขึ้น และจะต้องทำงานหนักขึ้นทั้งงานในบ้านและงานนอกบ้าน ก็ตาม

ในยุคเทคโนโลยีสารสนเทศ การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างสื่อ กับอัตลักษณ์และระบบคุณค่า นอกจากจะช่วยให้อัจเจกชนไม่ถูกครอบงำโดยสื่อทุกชนิด และสามารถเลือกหนทางในการแก้ไขปัญหาชีวิตและปัญหาสังคมอย่างมีสติปัญญามาก ขึ้นแล้ว ยังช่วยให้เห็นถึงความสำคัญของการกระจายอำนาจทางการเมือง ตลอดจน การกำหนดแนวทางในการจัดการปัญหาต่างๆ ในสังคมไทยอย่างยืดหยุ่นที่เอื้อต่อ การปรับตัวของคนทุกกลุ่ม ดังที่ผู้หญิงชนชั้นกลางได้พยายามหาทางออก ให้แก่ปัญหาวิกฤตอัตลักษณ์ของตนเอง แทนที่รัฐจะรวมศูนย์อำนาจและกำหนด แนวทางในการดำเนินชีวิต สำหรับคนทั้งหมดในชาติเอาไว้ในแบบแผน หรือในทิศทางเดียวกัน เช่นที่รัฐอาศัยบทบาทของศิลปิน พีระศรี และปัญญาชนอื่นๆ

¹⁶ โปรตุเกสยละเอียดเกี่ยวกับความหมายของ “ความเป็นไทย” และความสัมพันธ์ระหว่าง ความหมายดังกล่าวกับโครงสร้างสังคมและการเมืองไทย ใน (Saichol 2014)

ในการกำกับความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนระบบคุณค่าของคนไทยในอดีตที่ผ่านมา ซึ่งเมื่อชีวิตของคนไทยต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว อัตลักษณ์ และระบบคุณค่าเดิมก็อาจส่งผลให้เกิดปัญหามากมายประการขึ้นมา

รัฐในระบอบประชาธิปไตย ควรมีบทบาทในการส่งเสริมอัตลักษณ์ของชาติ และระบบคุณค่าที่เอื้อให้ทุกคนในชาติ ได้มีความสัมพันธ์กันอย่างเสมอภาคมากขึ้น มีโอกาสพัฒนาชีวิตของตนเองให้ดีขึ้น ได้รับความเป็นธรรมมากขึ้น และมีความสงบสุข ในชีวิตมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นสมาชิกของชาติและสมาชิกของ ครอบครัวอันเป็นสองสถาบันที่สำคัญอย่างยิ่งในชีวิตของคนทั้งหลาย

References

- _____. (2014). A Feeling of Practical Experience (ประสบการณ์การปฏิบัติจริง ด้านความรู้สึกนึกคิด). **Sa-Wan Bon Puen Pi-Pop**. 28(313): 82-83.
- Apinan Poshyananda. (1992). **Modern Art in Thailand: Nineteenth and Twentieth Centuries**. Singapore: Oxford University Press.
- Amarin Printing & Publishing Public Company Limited (Editor). (2010) **Sharing. The Secret** 2(3): 1-2.
- Cottingham, D. (2014). **Modern Art: A Very Short Introduction** (ศิลปะสมัยใหม่: ความรู้ฉบับพกพา) (Triam Anurak, J., Trans.). Bangkok: Openworld.
- Chotpradit, T. (2012). Mong Bpai Taang Nai gor Hen Dtae Tay-wa-daa (มองไปทางไหนก็เห็นแต่เทวดา). 4(July.-December): 32 - 48.
- Chotpradit, T. (2013). The Unknown Story: Cultural Politics in the Cold War Era and the Unknown Political Prisoner of Khien Yimsiri (The Unknown Story: นักโทษการเมืองที่ไม่มีใครรู้จักของเขียน ยิ้มศิริกับการเมืองวัฒนธรรมสมัยสงครามเย็น). 4(4): 184-197.
- Jim Kirwan. (2014). **'Modern Art' Still A CIA Weapon**. [Online]. Retrieved February 12, 2015 from <http://rense.com/general96/modernart.html>.
- Khongthana, P. (2015). **New Cults and New Trend Dharma Books and the Identity Crisis of the Middle Class Women of 1980s – 2010s**. (ลัทธิพิธีและหนังสือธรรมะแนวใหม่ กับวิกฤตอัตลักษณ์ของผู้หญิงชั้นกลาง ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน). Master dissertation, Chiang Mai University, Bangkok, Thailand.
- Nat Phatthalung, T. (2008). **The Life Compass Vol.II (เข็มทิศชีวิต 2)**. Bangkok: Asom Sara-Nart.
- Nat Phatthalung, T. (2012). **The Life Compass and Unconscious (เข็มทิศชีวิต จิตใต้สำนึก)**. Bangkok: Asom Sara-Nart.
- Prakitnonthakan, C. (2004). **Politics and Society in Art and Architecture: Siam during the Period of Applied Thai Culture and Nationalism** (การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรมสยาม สมัยไทยประยุกต์ชาตินิยม). Bangkok. Matichon Press.

- Prakitnonthakan, C. (2005). **The Congratulate of the Constitution: a Political History of Siam after 1932 and the Power of Architecture** (คณะราษฎรฉลองรัฐธรรมนูญ: ประวัติศาสตร์การเมืองหลัง 2475 ผ่านสถาปัตยกรรม “อำนาจ”). Bangkok: Matichon Press.
- Prakitnonthakan, C. (2009). **Art and Architecture in the People’s Party Era: Symbolic Ideological Politics** (ศิลปะสถาปัตยกรรมคณะราษฎร: สัญลักษณ์ทางการเมืองในเชิงอุดมการณ์). Bangkok. Matichon Press.
- Sattayanurak, S. (2002). **Changes in the Construction of “Thai Nation” and “Thainess” by Luang Wichitwathakan** (ความเปลี่ยนแปลงในการสร้าง “ชาติไทย” และ “ความเป็นไทย” โดย หลวงวิจิตรวาทการ). Bangkok. Matichon Press.
- Sattayanurak, S. (2002). **Prince Damrong Rajanubhap: The Construction of Identities of “muang Thai” and “Classes” of the Siamese** (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชน” ของชาวสยาม). Bangkok: Matichon Press.
- Sattayanurak, S. (2007). **M.R. Kurit Pramoj: The Construction of Thainess Vol.I: Field marshal Po Phibunsongkhram Era** (คึกฤทธิ์กับประดิษฐกรรม “ความเป็นไทย” เล่ม 1 ยุคจอมพล ป. พิบูล สงคราม). Bangkok: Matichon Press.
- Sattayanurak, S. (2013). **Phraya Anuman Rajadhon: The Intellectual who defines “Thainess”** (พระยาอนุমানราชธนปราชญ์สามัญชนผู้นิรมิต “ความเป็นไทย”). Bangkok: Matichon Press.
- Sattayanurak, S. (2014). **10 Siam Intellectuals Vol.I : The Absolute Monarchy Era (10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1 ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์)**. Bangkok: Openbook Press.
- Sattayanurak, S. (2014). **10 Siam Intellectuals Vol.II: After the 1932 Revolution (10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 2 ปัญญาชนหลังการปฏิวัติ 2475)**. Bangkok: Openbook Press.
- Srinaka, K. (2015). **Silpa Bhirasri and the Establishment of National Arts (1932- 1962 A.D.)** (ศิลป พีระศรีกับการสถาปนาศิลปะแห่งชาติ (พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2505)). Master dissertation, Chiang Mai University, Bangkok, Thailand.

- Sutranon, T. (2014). **In Memory of Silpa Bhirasri** (ศิลป พีระศรี สรรเสริญ). Bangkok: Silpa Bhirasri San-tern Project.
- The announcement of Office of the Prime Minister. (1939). **On Building King vajiravudh Monument** (สร้างพระบรมรูปเป็นอนุสาวรีย์เชิดชูพระเกียรติยศ พระนามสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว). The Royal Thai Government Gazette Vol.56: 2897-2898.
- Krairiksh, P. and Thong Chuea, P. (1982). **Art since 1932** (ศิลปกรรมหลัง พ.ศ. 2475). Bangkok: The Thai Khadi Research Institute, Thammasat University.
- Thewa-phithak-tham, T. 2007). Thossaporn Thewa-phithak-tham, Nun Vol.1** (แม่ชีทศพร เทวพิทักษ์ธรรม เล่ม 1). Bangkok: Smart Intercommunication.
- Chuang-yanyong , S. (2014). **Satian Dharmastan: Be Good, Be Happy for Your Kids** (มีความสุขให้ลูกเห็น เป็นคนดีให้ลูกดู เสถียรธรรมสถาน). Bangkok: Amarin Thamma.
- Charoenporn, S. (2005). **Women and social in thai Literature of Bubble Economy** (ผู้หญิงกับสังคมในวรรณกรรมไทยยุคฟองสบู่). Bangkok: Matichol press.
- Grin-chai, S. (2014). **What Mother Siri Taught.** (คุณแม่สิริสอนไว้). Bangkok: Amarin Thamma Amarin Publishing.

